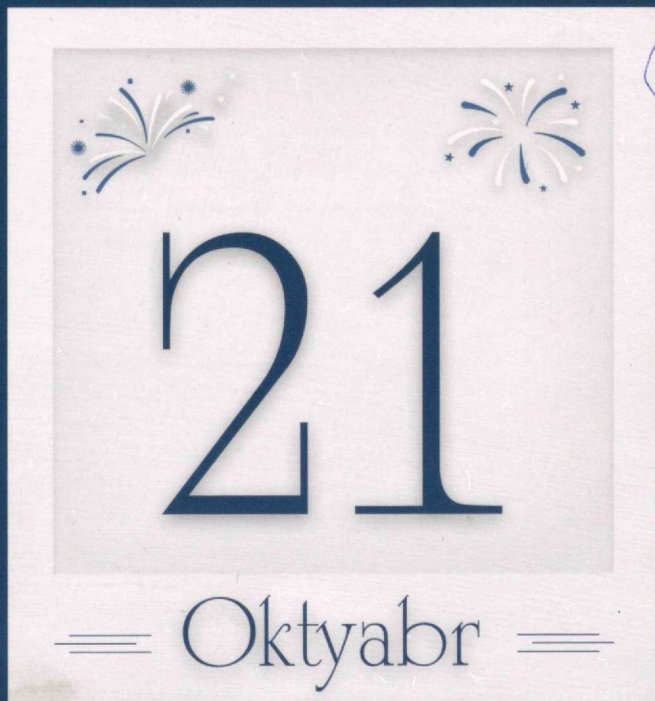

Ijtimoiy-huquqiy jurnal

HUQUQ va BURCH

ISSN 2010-5436

№10/2020

O'zbek tili bayrami kuni

Муассислар:

Ўзбекистон Республикаси
Адлия вазирлиги,
Бош прокуратураси,
Конституциявий суди,
Олий суди

Тахрир кенгаши:

Русланбек Давлетов
Ниғматилла Йўлдошев
Бахтиёр Мирбобоев
Козимджан Камилов

Бош муҳаррир:

Аслиддин Алмардонов

Тахрир ҳайъати:

Акбар Тошқулов
Бахтиёр Исаков
Светлана Ортиқова
Ҳаёт Шамсутдинов
Шерзод Рабиев
Нодирбек Салаев

Бош муҳаррир ўринбосари:

Шавкат Ёдгоров

Дизайнер:

Азамат Жуманиёзов

Навбатчи муҳаррир:

Ҳасан Нишонов

Журнал саҳифаларида Аҳмад Тўра фотоларидан
фойдаланилган.

«HUQUQ va BURCH» ижтимоий-ҳуқуқий журнали
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 2012
йил 13 июнда 0251-сонли гувоҳнома билан рўйхатга
олинган. Журнал 2006 йил март ойидан чиқа
бошлаган. Ойда бир марта чиқади.

Нашр индекси: 902. Сотувда келишилган нарҳда.
Журнал саҳифаларида чоп этилган материаллардан
фойдаланилганда «HUQUQ va BURCH» ижтимоий-
ҳуқуқий журналидан олинди деб кўрсатилиши шарт.
Тахририят тақдим этилган мақолаларни тақриз
қилиш ва қайтариш мажбуриятини олмаган.
PR белгиси билан берилган мақолалар тижорат
мақолалари ҳисобланади.

Тахририят манзили:

100115, Тошкент шаҳри, Чилонзор кўчаси, 29-уй.

Телефонлар:

Ижодий бўлим: (71)277-04-23, (71) 277-04-51.
Обуна бўлими: (71) 277-04-26; Бухгалтерия: (71) 277-04-72
web-site: www.huquqburch.uz;
e-mail: info@huquqburch.uz
f facebook.com/huquqburch.uz
telegram.me/huquqburch.uz

Журнал 04.11.2020 йилда босмаҳонага топширилди.
Қоғоз бичими 60x84 1/8. Офсет усулида босилди.
Шартли 8 б.т. Буюртма № 2903. Адади: 2950.
«Колорпак» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Янги шаҳар кўчаси, 1-А уй.

ТИЛИ ЙЎҚНИНГ ЎЗИ ЙЎҚ

2

«ОНА ТИЛИМ, СЕН БОРСАН, ШАКСИЭ...»

24

АҲОЛИ МУРОЖААТЛАРИ жамиятнинг саводхонлик даражасини кўрсатувчи индикатор- лардан бири

28

ЮРИСТЛАР МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ СОҲАСИ:

мақсад ва
вазифалар

34

АҚШДА МЕХНАТ МУНОСАБАТ- ЛАРИНИНГ ҳуқуқий жиҳатлари

38

Америка Қўшма
Штатлари
ҳуқуқий тизими
ва қонунчилиги
бир-бирдан
мустақил бўлган
50 та штатдан ташкил
топган федератив
давлатдир.

«Ўзбекистонда ўзбек тилини ўрганиш учун тил муҳити мавжуд бўлгани ҳолда, ўзбек тилини ўрганишга эҳтиёж паст. Яқинда Ўзбекистон фуқаролигига қабул қилишда давлат тили бўйича имтиҳондан ўтилиши тўғрисидаги низом тасдиқланди. Ушбу тартиб ўзбек тилини ўрганишга эҳтиёжни юзага келтиради. Шунингдек, давлат тили ҳақидаги қонун талабларига риоя қилмаганлик учун мансабдор шахсларга жавобгарликни назарда тутувчи Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 42-моддасига ўзгартириш киритиш ҳақидаги қонун лойиҳаси ишлаб чиқилиб, кейинги инстанцияга – ҳукуматга тақдим этилди. Бу лойиҳа ўтса, давлат тилини ўрганишга эҳтиёж янада ортиши мумкин».

**МИЛЛИЙ ДАВ-
 ЛАТЧИЛИГИМИЗ
 ТАРИХИДА**

муружаатлар
 институти

44

**«СУДЬЯНИНГ
 ОНГИДА –
 АДОЛАТ,
 ТИЛИДА –
 ҲАҚИКАТ,
 ДИЛИДА –
 ПОКЛИК
 УСТУВОР
 БЎЛИШИ ЛОЗИМ»**

50

**МУСТАҚИЛ
 СУДЬЯЛАР
 КОРПУСИ
 уни шаклан-
 тиришга
 қаратилган
 халқаро
 стандартлар**

52

**ТЕРГОВ ВА
 СУДЛОВ
 СИФАТИ**

адолатнинг
 тўлиқ қарор
 топишига
 хизмат қилади

56

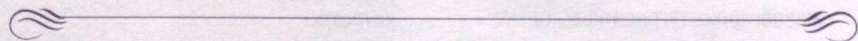
**МИТТИ
 ҲИКОЯЛАР**

60

Тили йўқнинг ўзи йўқ

2019 йил 21 октябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони қабул қилинди. Шу куни давлат тили тўғрисидаги қонун қабул қилинганининг 30 йиллиги муносабати билан мамлакатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев 21 октябрни байрам сифатида эълон қилди. 2020 йил 10 апрелда эса «Ўзбек тили байрами кунини белгилаш тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. Эътироф этмоқ жоиз, сўнгги йилларда ўзбек тилининг мавқеини ошириш борасида жиддий қадамлар қўйилмоқда ва бу жараён бир зум тўхтагани йўқ.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Давлат тилини ривожлантириш департаменти томонидан “21-октябрь – Ўзбек тили байрами куни” муносабати билан амалга оширилаётган чора-тадбирлар

ТАНЛОВЛАР:

Давлат тилини миллий кадрият сифатида тарғиб қилиш, унга нисбатан миллий гурур ҳиссини тарбиялаш, тилимизнинг халқаро маъқеини мустаҳкамлаш мақсадида

Ўзбек тилининг она тили ва давлат тили сифатида ўқитилишини тақомиллаштирувчи илмий-методик фаолиятни ривожлантириш мақсадида

Ўзбек тилини ўқитишни ривожлантиришга доир илмий-методик тадқиқотларни рағбатлантириш ва оммалаштириш мақсадида

**“ҚАДРИНГ БАЛАНД БЎЛСИН,
ОНА ТИЛИМ”**

**“ДАВЛАТ ТИЛИ БЎЙИЧА ЭНГ
ЯХШИ ВИДЕОДАРС”**

“ЭНГ ЯХШИ МЕТОДИК ТАВСИЯ”

Ўзбек тилини ривожлантириш жамғармаси маблағлари ҳисобидан **АҚШнинг Огайо давлат университетидаги ўзбек тили курслари учун** ҳар йили **10 минг АҚШ доллари** миқдорда маблағ ажратилишига эришилди. Академик жиҳатдан Огайо университети **АҚШнинг энг илғор университетлари рейтингидида 17- ва жаҳонда 45-ўринда туради**. Ҳозирги кунда Огайо университети АҚШдаги энг йирик ўзбек тили таълими дастурига эга. 2003 йилдан буён университетда **200 дан ортиқ талаба** ўзбек тили курсларини тамомлаган.

НАШР ИШЛАРИ:

Департамент томонидан Ўзбекистон Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти билан ҳамкорликда нашр этилган **“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”** ва **“Давлат тилида иш юритиш”** амалий қўлланмаси юздан ортиқ давлат ва хўжалик бошқаруви органларига бепул тақдим этилди.

21 ОКТАБРЬ – ЎЗБЕК ТИЛИ БАЙРАМИ МУНОСАБАТИ БИЛАН

“Ўзбек тилининг лотин ёзувиغا асосланган ягона имловий луғати”, **“Давлат тилида иш юритиш” қўлланмасининг лотин алифбосидаги наشري**, **“Ижтимоий-сиёсий терминларнинг изоҳли луғати”**, умумтаълим мактаблари ўқувчилари учун **“Сўз сандиқчаси”** номли изоҳли луғат, Адиблар хиёбонида ҳайкаллари қад ростлаган адиблар фаолиятига доир **“Сўз хиёбони”** тўплами каби китоблар чоп этилиши режалаштирилган.

ВЕБ-РЕСУРС:

Хорижликлар ва юрдошларимиз учун ўзбек тилини ўргатувчи онлайн платформа **“uzbek-tili.uz”** яратилди.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”нинг тўлдирилган, тузатилган босма наشري мазмуни асосида уяли телефонлар учун **Android** ва **IOS** платформаларида ишлаб оладиган **“izohli-lug'at” мобил иловаси** яратилди. Илова лотин ва кирилл алифбосида фойдаланишга топширилди. **“izohli-lug'at”** дастурининг офлайн, **компьютер (десктоп)** дастури фойдаланувчиларга бепул тақдим этилади.

Шунингдек

- **3 МИНГ** нусхадан **“Ўзбек тилининг изоҳли луғати” (5-жилд)**

- **“Давлат тилида иш юритиш”** қўлланмалари нашр қилинди

ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК

Департамент томонидан Ташқи ишлар вазирлиги орқали хориждаги 36 та элчигона ва консулхоналарга

Шунингдек, АҚШ, Туркия, Озарбайжон, Украина сингари мамлакатларда

250 номда

Ўзбек тили дарсликлари, илмий ва бадиий адабиёт электрон кўринишда тарқатилди

10 га яқин

Ўзбек тилининг жозибаси ва уни ўрганиш услубларига бағишланган вебинар ўтказилди.

Тил – миллат руҳиятини намоён этувчи муҳим воситадир. Тил – фахр, гурур, шаъндир. Зотан, бу юксак таърифнинг юки хусусида буюк мутафаккиримиз Алишер Навоий «Муҳокамат ул-луғатайн» асарида «халқ орасидан чиққан истеъдод аҳли салоҳият ва қобилиятларини ўз тиллари турганда ўзга тил билан зоҳир қилмасалар ва ишга солмасалар эди. Агар иккала тилда ижод этиш қобилиятлари бўлса, ўз тилларида кўпроқ ёзсалар эди» дея бежиз таассуф қилмаган эди.

Синчков боқилса, ҳар бир халқнинг ўз тили билан боғлиқ ютуқлари, камчиликлари ва муаммолари турли даврларда ўта долзарб масала сифатида муҳокамалар марказида бўлиб келган. Айниқса, бугунги глобаллашув замонида айна ёндашув тобора чўнг аҳамият касб этяпти. Сабаби, турли атамалар, байналмилал сўзлар, соҳавий таааллуқлилигига кўра ўзга тиллардан кириб келаётган янги сўзларнинг айна муқобилига ўгириш; умуман, ўзбек тили луғатини янада бойитиш каби ёндашувлар бот-бот кун тартибига чиқмоқда.

Адлия вазирлиги томонидан октябрь ойининг адлия органлари ва муассасаларида Ўзбек тили ойлиги деб эълон қилиниши муносабати билан ҳамкор ташкилотлар иштирокида вазирлик ҳузурида ҳамда ҳудудларда турфа тadbирлар ташкил этилиб, юридик соҳага оид тил муаммолари ўртага ташланяпти, таклиф-мулоҳазалар билдирилмоқда.

Биз журналимизнинг махсус сонидан ана шу уйғоқ фикр эгаларининг чиқишларини туркум мақолалар тарзида ҳавола этишни лозим топмоқдамиз. Ўйлаймизки, тизимли равишда жойланган материаллар муштарийларимизни бефарқ қолдирмайди.

Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги мавқеини юксалтириш омиллари

Шахноза СОАТОВА,

Адлия вазирининг маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш, давлат тили тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш масалалари бўйича маслаҳатчиси

– Бугунги кунда Ўзбекистонда ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги мавқеи борасида сўз борар экан, аввало бугунги ҳолат ва келажак ҳақида сўз юритишга тўғри келади. Чунки биз аҳолиимизни холис баҳолаб, истиқболимизни тўғри белгилаб олсаккина, қиладиган ишларимиздан самара бўлади. Хўш, бугун ҳолат қандай? Давлат тилини ривожлантириш ва мавқеини ошириш борасида олдимизда қандай муаммолар ва вазифалар турибди?

Аввало, давлат тилининг жамият ҳаётида тутган ўрни ва мавқеи ҳақида. Сўнги 30 йилда мамлакатимизда бу борада муаммолар йиғилиб қолган бўлса-да, умуман олганда давлат тилининг фуқаролар ҳаётидаги ўрни ва мавқеи объектив, табиий зарурат таъсирида органини қайд этиш лозим. Бугун аҳолининг катта қисми ўзбек тилида мулоқот қилади, сўнги йилларда бу тилда мулоқот қилувчи аҳоли сони янада ортган, кундалик ҳаётда давлат тилининг мавқеига ҳозир катта хавф

мавжуд эмас ва истиқболда ҳам бу даражада ўзбек тили яшаб қолади.

Лекин бу ўзбек тилини она тили сифатида эгаллаган аҳолининг демографик, яъни сон жиҳатидан ўсиши ортидан юзага келган ҳолат бўлиб, буни бир потенциал сифатида қарасак, у ўсиш тенденциясига эга.

Бироқ тилнинг ривожланиши расмий, сиёсий, ижтимоий, илмий йўналишларни қамраб олишни ҳам тақозо қилади. Бу борада эса қатор муаммолар бор.

Ўзбекистонда ўзбек тилини ўрганиш учун тил муҳити мавжуд бўлгани ҳолда, ўзбек тилини ўрганишга эҳтиёж паст. Яқинда **Ўзбекистон фуқаролигига қабул қилишда давлат тили бўйича имтиҳондан ўтилиши тўғрисидаги низом тасдиқланди**. Ушбу тартиб ўзбек тилини ўрганишга эҳтиёжни юзага келтиради. Шунингдек, давлат тили ҳақидаги қонун талабларига риоя қилмаганлик учун мансабдор шахсларга жавобгарликни назарда тутувчи **Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 42-моддасига ўзгартириш киритиш ҳақидаги қонун лойиҳаси** ишлаб чиқилиб, кейинги инстанцияга – ҳукуматга тақдим этилди. Бу лойиҳа ўтса, давлат тилини ўрганишга эҳтиёж янада ортиши мумкин.

Аммо шунга қарамай ҳозир давлат тилини билмаслик фуқароларга мансаб пиллаполярларида юқорилаш, бизнес юритиш, таълим олиш, мулоқот қилиш ва ҳоказо соҳаларда халақит бермайди. Бу, бир томондан, мамлакатимизда олиб борилаётган либерал тил сиёсатининг ижобий жиҳати, яъни фуқароларга ўз она тилида мулоқот қилиш, таълим олиш каби ҳуқуқлар кафолатланганининг исботи бўлса, бошқа томондан бу жараёнда «Давлат тили ҳақида»ги қонун меъёрларига тўлиқ амал қилмаслик ҳолатлари кузатилаётгани кишини ташвишлантиради.

Масалан:

Бугунги кунда ҳам ҳамон айрим давлат ташкилотларидан хатлар ва бошқа ҳужжатлар давлат тилидан бошқа тилларда чиқарилаётгани, шартномалар, тендер материаллари, классификаторлар ва ҳоказо муҳим ҳужжатларнинг давлат тилидаги вариантлари мавжуд эмаслиги, давлат ташкилотлари ўтказаятган тadbирларнинг рус тилида олиб борилиши, халқаро тadbирлар, хусусан, семинарлар, тренингларда синхрон таржималар давлат тилига қилинмаётганининг гувоҳи бўлиб турибмиз.

Очиқ тан олиш керак, бизда давлат тили масаласида баъзи муаммолар анча йиллардан бери ҳал қилинмай, тўпланиб қолган. Терминология, луғатшунослик, кадрлар тайёрлаш, давлат тилида иш юритиш, ўзбек тили таълими, реклама, норма ижодкорлиги, илмий фаолиятдан тортиб давлат тилига бўлган муносабатгача қатор соҳаларда ҳали қилинадиган ишлар кўп.

2020 йил январь-март ойлари давомида адлия вазирлигига турли вазирлик, идора ва ташкилотлардан (мурожаатлар ҳамда адлия органлари ва муассасаларидан келиб тушган ҳужжатлардан ташқари) жами **8031** та хат ва ҳужжат келиб тушган, уларнинг **1200** дан ортиғи (15–18 фоизи) бошқа тилларда (асосан рус тилида) ёзилган. Бундан давлат ташкилотлари ва идораларида ҳамон давлат тилида иш юритиш бўйича муаммолар борлиги кўриниб турибди.

**Диққат,
ЭЪЛОН!**

Лавҳалар, эълонлар, нархномалар ва бошқа кўргазмалар ҳамда оғзаки ахборот матнлари давлат тилида расмийлаштирилади ва эълон қилинади, бошқа тилларда таржимаси берилиши мумкин.

Хусусан:

Биринчидан, норма ижодкорлиги ва давлат тилида иш юритиш масаласи. Масалан, 2020 йил **январь-март** ойлари давомида адлия вазирлигига турли вазирлик, идора ва ташкилотлардан (музожаатлар ҳамда адлия органлари ва муассасаларидан келиб тушган ҳужжатлардан ташқари) жами **8031 та** хат ва ҳужжат тушган, уларнинг **1200 дан ортиғи** (15–18 фоизи) **бошқа тилларда** (асосан рус тилида) ёзилган. Бундан давлат ташкилотлари ва идораларида ҳамон давлат тилида иш юритиш бўйича муаммолар борлиги кўриниб турибди. Биз барча давлат ташкилотлари ва идораларига Адлия вазирлигига ҳуқуқий экспертиза учун киритилмаган лойиҳаларнинг давлат тилида бўлишини, давлат тилидаги версияси бўлмаган қонун ҳужжатлари лойиҳалари ҳуқуқий экспертизадан ўтказилмаслигини маълум қилиб хат чиқардик.

Шунингдек, адлия вазирининг адлия органлари ва муассасаларида давлат тилида иш юритилиши, барча ҳужжатлар, тадбирлар, пешлавҳалар ва бошқа ёзувлар давлат тилида бўлиши, бошқа ташкилотлар билан ёзишмалар ва ҳужжат ишлари давлат тилида олиб борилишини назарда тутувчи махсус кўрсатмаси чиқарилди.

Ўзбекистонда ўзбек тилини ўрганиш учун тил муҳити мавжуд бўлгани ҳолда, ўзбек тилини ўрганишга эҳтиёж паст.

The screenshot shows the 'Regulation.gov.uz' portal interface. At the top, it says 'НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР ЛОЙИҲАЛАРИ МҲОКАМАСИ ПОРТАЛИ' and 'regulation.gov.uz'. Below the header, there is a search bar and a 'Хуш келибсиз!' (Welcome!) message. A navigation bar shows four categories: 'Муҳокама бошланди' (38), 'Муҳокама давом этмоқда' (67), 'Муҳокама якунланмоқда' (40), and 'Муҳокама якунланди' (7546). Below this, there is a 'Барча ҳужжатлар' (All documents) button. The main content area displays several icons representing different legal areas: 'Уй-жой қонуночилиги, Коммунал ҳужжалик', 'Иқтисодий таъминот ва иқтисодий суғурта тўғрисидаги қонуночилиги...', 'Тадбиркорлик ва ҳужжалик фаолияти', 'Банк фаолияти', 'Ахборот ва ахборотлаштириш', 'Таълим, Фан, Маданият', 'Меҳнат ва аҳолининг бандлиги тўғрисидаги қонуночилиги', and 'Конституциявий тузум'. At the bottom, there is a 'Барча йўналишлар' (All directions) dropdown menu.

Энг муҳим саъй-ҳаракатлардан бири – қонун ҳужжатлари жамоатчилик муҳокамасига давлат тилида тақдим этилишини таъминлаш мақсадида *regulation.gov.uz* порталига давлат тилидаги версияси бўлмаган лойиҳаларни жойлаштирмаслик тартибини жорий этдик. Бу билан бир томондан давлат тилида иш юритиш тартибини тўлиқ жорий этиш, иккинчи томондан норма ижодкорлигига қонун ҳужжатларининг лойиҳалари давлат тилида тайёрланишига ваколатларимиз доирасида ҳисса қўшишни мақсад қилганмиз.

Таъкидлаш керак, бу борадаги ишлар барча давлат органларининг ҳамкорликда ишлашини тақозо қилади.

Иккинчидан, ўзбек тили таълими масаласида. Хусусан, давлат хизматчиларида давлат тилида иш юритиш қўникмасини шакллантириш, уларнинг ушбу йўналишда малакасини ва тажрибасини ошириш масалалари бор.

Ҳозир Алишер Навоий номидаги Ўзбек тили ва адабиёти университети қошида очилган Давлат тилида иш юритиш асосларини ўқитиш ва малака ошириш маркази томонидан бу ишлар йўлга қўйилиши бошланди. Бироқ бу тилни биладиганлар учун малака ошириш босқичи. Ўзбек тилини билмайдиган, аммо уни ўрганишни истаётганлар учун-чи?

Агар биз ўзбек тилини ривожлантириш, мавқеини ошириш, хусусан, давлат ташкилотларида давлат тилида иш юритишни тўлиқ йўлга қўйишни истар эканмиз, аввало, бугунги кунда фаолият олиб бораётган ходимларга ўзбек тилини ўқитиш масаласини ҳал этишимиз керак. Лекин шу кунгача бизда ўзбек тили фақат мактабларда беғул ўқитилади, катталарга ўзбек тилини ўқитиш жараёни яхши йўлга қўйилмаган. Шу кунгача ўзбек тилининг универсал грамматикаси ишлаб чиқилмагани, тил ўқитиш методикасининг жаҳон стандартларига мувофиқлаштирилмагани, бу борда мутахассислар ва малакали педагогларнинг етишмаслиги ҳақида кўп гапирилди.

Масалан:

Узоқ вақт давомида ўзбек тилини билмайдиган, ўзбекча гапирмайдиганлардан таркиб топган гуруҳларга ўзбек тилини ўргатиш учун кадрлар тайёрланмади. Фақат 2016 йил ташкил этилган Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетиде бу йўналишда 100 кишилик квота ажратилиб, кадрлар тайёрланмоқда.

Лекин шунда ҳам бугунги кунда ҳамма учун мақбул, етарли ўзбек тилини ўргатиш тизими яратилмаган. Хусусан, универсал дарсликлар, видеодарсликлар, аудиоматериаллар, тил ўқитишнинг замонавий технологик усуллари жорий этилмаган. Шу боис ўзбек тилини ўрганаман деган фуқаролар бу борда маълум қийинчиликларга дуч келмоқдалар.

Ўзбек тилини она тили сифатида эгаллаган аҳолининг демографик, яъни сон жиҳатидан ўсиши ортидан юзага келган ҳолат бўлиб, буни бир потенциал сифатида қарасак, у ўсиш тенденциясига эга.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларида иш давлат тилида юритилиши ва заруриятга қараб бошқа тилларга таржима қилиниши лозим.

Учинчидан, терминология борасида қилинадиган ишлар кўп. Ўтган ўттиз йил давомида ўзбек тилининг терминологик жиҳатдан бойиши жараёнига эътибор берилса, жуда катта ҳажм ёки динамика кузатилмаслигига гувоҳ бўлиш мумкин. Бугунги ўзбек терминологияси социология, сиёсатшунослик, молия ва ҳоказо соҳалардаги барча нозик маъно фарқларини ўзида акс эттирувчи бой атамалар базасига эга эмас. Оддий мисол, рус тилидан «государственная услуга» ва «государственная служба» атамалари ўзбек тилига бир хил – давлат хизмати деб таржима қилинади. Наҳақки, масалан, давлат хизматини ривожлантириш ва давлат хизматларини ривожлантириш деган иккита алоҳида тушунча чалкаштириб юборилаётган ҳолатлар учрамоқда.

Бугунги кунда бизнинг соҳавий атамалар лугатларига катта эҳтиёжмиз бор. Хусусан, **хукуқий соҳада оладиган бўлсак, барча хукуқни муҳофаза қилувчи органлар учун ягона юридик терминлар тезауруси (электрон лугати) ва платформаси яратилиши лозим**. Токи норма ижодкорлигига дахлдор ҳар бир орган, ҳар бир ходим бир манбадан, бир хил атамалардан фойдалансин. Яъни юридик атамаларни стандартлаштириш ва унификациялаш эҳтиёжи мавжуд.

Тўртинчидан, бошқа тиллардан сўз қабул қилиш. Дунёда ўзга тиллардан сўз қабул қилмаган тилнинг ўзи йўқ, лексик қатлам доимо жамият тафаккуридаги янгиланишлар ва ўзгаришларни ўзида акс эттиради ва бу акс эттириш асосан қабул қилинган янги сўзлар орқали рўй беради, айниқса бугунги глобализация асрида тиллараро таъсирлашув, хусусан, четдан сўз қабул қилиш шиддатли ортгани маълум.

Бироқ бу жараён тизимсиз ва аниқ бир механизмларсиз, стихияли тарзда амалга ошмоқдаки, аҳвол бу тарзда давом этса, ҳам тилимизнинг муҳофазаси, ҳам тушунчаларни тушуниш ва ифодалашдаги аниқлик ва бир хиллик масалаларига жиддий зарар етади.

Бешинчидан, тилимизнинг ахборотга тўйинганлиги масаласи. Ўзбек тилида ахборот, маълумот, манба қанча кўп ва ранг-баранг бўлса, тил шунча ривожланади. Уни билишга интилиш ҳам шунчалик ортади. Бунда асосий омиллардан бири саналган таржимашунослик мактабини ривожлантириш керак. Маълумки, таржималар орқали тил бойийди, тафаккур бойийди.

Бугун ўзбек тилида матнлар, китоблар, видео ва аудиоконтентлар жуда кўп бўлиши тил ўрганувчилар учун ҳам, уни биладиган ва амалда фаол қўллайдиганлар учун ҳам муҳим эҳтиёждир. Бунинг учун эса турли тиллардан, аслиятдан таржималарни кўпайтиришимиз, ўзбек тилида маданий, илмий, бадий манбалар базасини бойитишимиз лозим.

Юқоридагиларни эътиборга олиб қуйидаги таклифларни илгари сурамыз:

1

Давлат хизматчиларида давлат тилида иш юритиш кўникмасини шакллантириш учун ҳар бир давлат ташкилоти ва корхонасида вақти-вақти билан давлат тилидан малака имтиҳонлари ўтказилиши лозим. Табиийки, талабга яраша шароит ҳам яратиш муҳимдир. Яъни имтиҳонгача ходимларнинг давлат тилида иш юритиш малакасини ошириш бўйича тизим йўлга қўйилган бўлиши, у ходимларни давлат тилини ўрганишга рағбатлантиришни ҳам назарда тутиши керак.

2

Универсал ўзбек тили грамматикаси ва ўзбек тилини замонавий ўқитиш тизимини ишлаб чиқиш зарурати.

3

Терминология соҳасида стандартлаштириш ва унификация муҳим аҳамиятга эгалигини ҳисобга олиб, янгиланган ва батафсил электрон лугатлар ишлаб чиқиш талаб қилинади. Шунингдек, юридик терминологияни стандартлаштириш ва унификациялаш, унинг ягона тезаурусини яратиш ишини бошлаш, унинг учун керак бўлса донорлар билан ишлаб, грантлар топиш керак.

4

Мувофиқлашув масаласи. Тил масаласида идора ва ташкилотлараро мувофиқлашув ва ҳамкорликни кучайтириш. Ҳозир Давлат тилини ривожлантириш департаменти томонидан барча давлат ташкилотлари ва идораларида фаолият юритувчи тил масаласи бўйича раҳбар маслаҳатчилари боши бирлаштирилган. Бу ўзининг самараларини бера бошлади. Масалан, товар-хомуш ё биржасига тил маслаҳатчиси тайинлангач, биржанинг электрон савдолар платформасидаги шартномалар ўзбек тилига ўгирила бошланди. Албатта, ҳозир жараён илгари силжиган, бироқ маълум муаммолар бор. Лекин, умуман олганда, шу масала ҳал этилса, давлат харидлари билан ишлайдиган барча ташкилотларнинг давлат тилида иш юритишига тўсқинлик қилаётган бир омил бартараф этилади.

5

Таржималар соҳасида қабул қилинган қонун ҳужжатларининг узил-кесил амалга оширилишини назорат қилиш шarti. Масалан, жаҳон адабиётидан 100 дурдона, рус адабиётининг энг сара 100 та асарини ўзбек тилига таржима қилиш тўғрисида қарорлар қабул қилинган. Бу борадаги ишлар режага мувофиқ ва тўлиқ адо этилиши лозим.

Қонун ҳужжатларидаги давлат тили билан боғлиқ муаммолар

Алижон ОЧИЛОВ,

«Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот
маркази директори

– Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тили ҳисобланади. Қонун ҳужжатларига нисбатан давлат тилига оид бир қанча талаблар мавжуд. Яъни, норматив ҳужжатларнинг бошқа тиллардаги (*масалан, рус, инглиз, испан, араб, хитой, француз, ҳинд, япон, немис ва ҳ.*) матни бўлиш ёки бўлмастидан қатъи назар ўзбек тилидаги матни бўлиши керак. Бу Конституциянинг 4-моддасида, «Давлат тили тўғрисида»ги қонуннинг 8-моддасида аниқ қилиб белгилаб қўйилган. Аммо бугунги кунда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишда давлат тили қонунда билан боғлиқ турли камчиликларга йўл қўйилмоқда.

Масалан:

Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари матнлари. Тўғри, бу ҳужжатлар норматив-ҳуқуқий ҳужжат эмас, аммо «Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисида»ги қонуннинг 29-моддасида Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларини эълон қилиш билан боғлиқ қоидалар белгиланган. Хусусан, 29-моддада Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (<https://www.lex.uz>) Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари эълон қилинадиган расмий манба эканлиги, қонун ҳужжатларида Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномаларини эълон қилишнинг бошқа расмий манбалари ҳам белгиланиши мумкинлиги назарда тутилган.

Бундан ташқари, аутентик матнлари чет тилларда тузилган Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномалари давлат тилида эълон қилиниши, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари бошқа тилларда ҳам эълон қилиниши мумкинлиги кўрсатилган. Яъни, қонун талабига кўра, халқаро шартномалар қайси тилда тузилганидан қатъи назар давлат тили – ўзбек тилида ҳам эълон қилиниши керак. Афсуски, амалда бундай эмас. «Давлат тили тўғрисида»ги қонуннинг 8-моддасига амал қилинмасдан, баъзи қонун ҳужжатларининг давлат тилидаги матни бўлмаганидек, кўпчилик халқаро шартномаларнинг ва халқаро тусдаги ҳужжатларнинг ҳам ўзбек тилидаги матни мавжуд эмас.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базасида мавжуд бўлган ўзбек кирилл алифбосидаги 1397 та (2020 йил 22 июнгача) халқаро ҳужжатнинг 500 га яқинининг давлат тилидаги матни йўқ, бу умумий ҳужжатларнинг 35 фоизини ташкил этади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, халқаро шартномаларни эълон қилишдаги ваколатли орган сифатида Ташқи ишлар вазирлиги мазкур масалага эътибор қаратиши лозим.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш ва эълон қилишда давлат тили қоидаларига риоя этиш масаласи

«Давлат тили ҳақида»ги (янги таҳрири) қонуннинг 8-моддасида Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бошқа ҳужжатлари давлат тилида қабул қилиниши ва эълон қилиниши, бу ҳужжатларнинг таржималари бошқа тилларда ҳам эълон қилиниши белгиланган. Ушбу моддада қайд этилган қонунлар ва бошқа ҳужжатлар ўз ичига Ўзбекистоннинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини ҳам, шунингдек, бошқа ҳужжатларни ҳам қамраб олади, албатта. Гарчи, бу «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги (янги таҳрири) қонунда акс этмаган бўлса-да. Аслида, акс этиши тўғрироқ бўларди.

Шунга қарамасдан, бир қатор бошқа ҳужжатларда бу қоида мустаҳкамланган. Хусусан, «Қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида»ги қонуннинг 26-моддаси бешинчи қисмида қонун лойиҳаси ва унга илова қилинадиган ҳужжатлар қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектлари томонидан Қонунчилик палатасига давлат тилида киритилиши қоидаси мустаҳкамлаб қўйилган.

Гарчи, Адлия вазирлиги томонидан 2012 йил 9 апрелда 2352-сон билан рўйхатдан ўтказилган услубий кўрсатмаларда кўрсатилмаган бўлса-да, ҳукуматнинг 2019 йил 22 мартдаги 242-қарори билан тасдиқланган Вазирлар Маҳкамаси регламентининг 40-бандига биноан Вазирлар Маҳкамаси ҳужжатлари лойиҳалари ҳукуматга давлат тилида, зарурат бўлганда – рус тили ва бошқа тилларга таржима қилиниб киритилади. Ваҳоланки, услубий кўрсатмаларда бундай қоида акс эттирилиши керак эди. Худди куйидаги ҳужжатда бўлгани каби.

Масалан, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2014 йил 28 февралда 2565-сон билан рўйхатдан ўтказилган Идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ва қабул қилиш қоидаларининг 74-бандида шундай дейилган: «Идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат давлат тилида қабул қилинади. Бунда ҳужжатнинг таржималари бошқа тилларда ҳам қабул қилиниши мумкин. Идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг таржималари унинг давлат тилидаги таҳририга мувофиқ бўлиши лозим». Айни мазмундаги норма Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 9 октябрдаги 469-қарори билан тасдиқланган Вазирликлар, давлат қўмита-

“ADOLAT”
milliy huquqiy axborot markazi

Давлат тилига оид нормаларни ҳужжатларда мустаҳкамлаб, қайд этиш масаланинг бир томони, холос. Қонунда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг давлат тилида қабул ва эълон қилиниши тўғрисида аниқ қоидалар белгилаб қўйилган бўлса-да, айрим ҳужжатлар фақат рус тилида қабул қилинганлиги сўзимизнинг исботидир.

лари ва идоралар томонидан қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳуқуқий экспертизадан ва давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисидаги низомда ҳамда 2016 йил 17 октябрдаги 345-қарори билан тасдиқланган Давлат ва ҳўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг қонун лойиҳаларига доир фаолиятининг намунавий регламентига ҳам белгилаб қўйилиши лозим.

Бундан ташқари, Адлия вазирлиги томонидан 2013 йил 1 февралда 2420-сон билан рўйхатдан ўтказилган «Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини тайёрлаш, юридик-техник расмийлаштириш ва ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш тартиби тўғрисида»ги йўриқномага ҳам давлат тили билан боғлиқ қондалар киритилмаган.

Қонунда норматив-ҳуқуқий ҳужжатни давлат тилида тарқатишга доир талаб ҳам белгиланган бўлиб, «Ҳуқуқий ахборотни тарқатиш ва ундан фойдаланишни таъминлаш тўғрисида»ги қонуннинг 18-моддасида давлат органларининг расмий веб-сайтларига ҳуқуқий ахборот давлат тилида жойлаштирилиши кераклиги таъкидланган.

Мазкур ҳужжатлар ва улардаги давлат тилига доир қондаларни ҳеч ким инкор этмайди. Юқорида келтирилган баъзи ҳужжатларда давлат тили тўғрисидаги қондаларнинг мавжуд эмаслиги эса бу қонданнинг умуман йўқлигини аниқлатмайди. Биз уларни қонунчилик ташаббуси субъектлари эътиборига яна бир бор етказиш ва қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар киритиш нуқтаи назаридан таклиф ўлароқ қайд этдик.

Рақамлар...

Давлат тилига оид нормаларни ҳужжатларда мустаҳкамлаб, қайд этиш бу масаланинг бир томони, холос. Қонунда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг давлат тилида қабул ва эълон қилиниши тўғрисида аниқ қондалар белгилаб қўйилган бўлса-да, айрим ҳужжатлар фақат рус тилида қабул қилинганлиги сўзимизнинг исботидир.

Хусусан:

Миллий базада 1991–2020-йилларда қабул қилинган ҳуқуқат қарорлари ўзбек тилида (кирилл алифбосида) **8900** дан ортиқ (2020 йил 12 сентябрь соат 14:40 гача). Бироқ **1300** дан ортигининг давлат тилидаги матни мавжуд эмас. **4200** дан ортиқ Президент ҳужжатида **400** га яқинининг, **7000** дан ортиқ идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатдан **2000** дан ортигининг ўзбек тилидаги матни йўқ.

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базасида мавжуд бўлган ўзбек кирилл алифбосидаги **1397** та (2020 йил 22 июнгача) халқаро ҳужжатнинг **500** га яқинининг давлат тилидаги матни йўқ, бу умумий ҳужжатларнинг **35** фоизини ташкил этади.

Албатта, бу рақамлар ичида норматив-ҳуқуқий ҳужжат бўлмаган фармойишлар ёки бошқа индивидуал ва ташкилий характердаги ҳужжатлар, шунингдек, ўз кучи ва аҳамиятини йўқотган ҳужжатлар ҳам мавжуд, бироқ аксарият қисми норматив-ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади. Булар давлат тилида умуман мавжуд бўлмаган ҳужжатлар бўлса, кўпгина ҳужжатлар иловаларининг ҳам давлат тилидаги матни йўқ. Улар орасида муҳим ҳужжатлар ҳам бор.

Эътироф этиш керакки, жорий йилда қонун ҳужжатларини давлат тилида қабул қилишга катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, миллий базада 2020 йилда ҳукуматнинг фақат битта ҳужжати – 2020 йил 23 апрелдаги 247-қарорининг ўзбек тилидаги матни мавжуд эмас. Бошқа қонун ҳужжатларининг барчаси давлат тилида қабул қилинган. Бунга Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг умумхалқ муҳокамаси портали – regulation.gov.uz сайтида жойлаштирилдиган лойиҳаларнинг давлат тилидаги матни мавжуд бўлиши шарт қўйилганлиги ҳам катта туртки берди. Шунингдек, **ҳужжатларнинг иловаларини фақат рус тилида баён қилиш амалиётига ҳам чек қўйиш керак.**

Лингвистик экспертиза

«Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги қонуннинг 22-моддасида Адлия вазирлиги томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг ҳуқуқий экспертизаси бошқа турдаги экспертизалар ўтказилганидан кейин амалга оширилиши белгиланган. Бироқ лингвистик экспертизани амалга оширувчи давлат органи мавжуд эмас.

Амалда эса турли идоралар томонидан қабул қилинган норматив ҳужжатлардаги айрим сўзлар бир неча кўринишда қўлланилмоқда. Бу, ўз навбатида, қонун ҳужжатларининг турлича қўлланишига ва талқин қилинишига олиб келмоқда.

Хусусан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни миллий базага жойлаштириш, назорат ҳолатига келтириш ва текшириш жараёнида қатор хато ва камчиликлар аниқланмоқда. Жумладан, ҳужжатларнинг давлат ва рус тилидаги матнлари ўзаро мос келмайди, бир тилда мавжуд хатбоши, банд, кичик банд бошқа тилдагисид мавжуд эмас, матнда бир хатбоши такрорланган, ўз кучини йўқотган ҳужжатларга ўзгартириш, қўшимчалар берилган, киритилаётган ўзгартириш ва қўшимчалар ҳужжатда кўрсатилган жойлашувга мос келмайди, тартиб рақамлар нотўғри берилган, шунингдек, имловий, келишк, эгалик қўшимчалари билан боғлиқ ҳамда техник хатолар ва тиниш белгилари билан боғлиқ услубий, пунктуацион хато ва камчиликлар мавжуд.

Бу каби хато ва камчиликлар, шунингдек, ҳуқуқни қўллаш амалиётида тушунмовчиликлар келиб чиқшининг олдини олиш мақсадида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини Адлия вазирлигида ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш билан бир вақтда лингвистик экспертиза ўтказишни ҳам ташкил этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

...ҳужжатларнинг давлат ва рус тилидаги матнлари ўзаро мос келмайди, бир тилда мавжуд хатбоши, банд, кичик банд бошқа тилдагисид мавжуд эмас, матнда бир хатбоши такрорланган...

Юридик нашрлар билан боғлиқ муаммолар

Кейинги вақтларда юридик адабиётлар ва расмий нашрларни тижорат мақсадларида чоп этиб тарқатиш, бунда услубий, имловий ҳамда тиниш белгиларининг ишлатилиши, келишик, эгаллик қўшимчалари, замон феъллари нотўғри қўлланиши, ҳарфлар жойлашувига қараб катта ва кичик кўринишда нотўғри берилиши каби қатор хато ва камчиликлар ҳам кузатилмоқда. Бу эса жисмоний ва юридик шахслар, уларнинг вакиллари ҳамда ходимлари, суриштирув, тергов органлари масъулари, шунингдек, судлар амалиётида инсон тақдири билан бевосита боғлиқ ҳолатларда йўл қўйилишига сабаб бўлмоқда.

Масалан, «Elmadad» ва «Huquqiy axborot» масъулияти чекланган жамиятлари томонидан тижорат мақсадида **Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси** китоби чоп этилган.

Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси кенгаши ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати кенгашининг 2017 йил 30 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини қайта нашр қилиш бўйича комиссия тўғрисида»ги 1069-III/КҚ-231-III-қўшма қарорига асосан Конституцияни «Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги» нашр этиши белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси кенгашининг ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати кенгашининг 2018 йил 10 августдаги 1895-III/КҚ-391-III-қўшма қарори билан аҳолининг ҳуқуқий билими ва маданиятини ошириш, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг норма ва қоидаларини мамлакатимиз фуқаролари чуқур ўрганиши учун шароит яратиш мақсадида юқорида қайд этилган қарорнинг 4-бандидаги «**фақат Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги**» деган сўзлар «**Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги**» деган сўзлар билан алмаштирилган.

Бундан ташқари, жамиятлар томонидан нашрнинг муқовасида давлат гербининг тасвиридан фойдаланилган.

Ваҳоланки, «Ўзбекистон Республикасининг давлат герби тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасида Ўзбекистон Республикаси давлат гербининг тасвиридан Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларининг расмий нашрларида фойдаланилиши мумкинлиги, 5¹-моддасида эса Ўзбекистон Республикаси давлат гербининг тасвири туширилган белгилардан ишлаб чиқарилаётган ёки реализация қилинаётган товарларни (ишларни, хизматларни) ўтказиш учун тижорат мақсадларида фойдаланиш мумкин эмаслиги белгиланган.

Бу ҳолатда жамиятлар қайд этилган қонун талабларини бузган.

Мазкур қонуннинг 8-моддасига мувофиқ ушбу қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўлиши назарда тутилган.

Энг асосийси, юқорида қайд этилган **қонун ижросини таъминлаш** мазкур қонуннинг 6-моддасига мувофиқ барча даражадаги раҳбарлар зиммасига юклатилган.

Юқорида қайд этилганлар билан бирга:

биринчидан – аҳолининг ҳуқуқий атамаларни тушунишга бўлган эҳтиёжи, қонунлар, турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар матнларидаги ҳамда оммавий ахборот воситаларида тилга олинаётган юридик атамаларни аҳолига тушунарли, содда тилда етказишга мўлжалланган «Юридик атамаларнинг ўзбекча-русча изоҳли лугати» китобини нашр этишни;

иккинчидан – давлат органлари ва ташкилотлари ҳамда таълимнинг барча bosқичларидаги муассасаларнинг ахборот ресурс марказлари ҳамда кутубхоналаридаги ўзбек тилини ўргатишга қаратилган дарслик, қўлланма, изоҳли ва имло лугатлари, сўзлашгичлар ва бошқа турдаги тилга оид адабиётларни инвентаризациядан ўтказиш, улардаги нотўғри қўлланилган сўз ва ибораларни аниқлаш, таҳлил қилиш, умумлаштириш, эскиларини фондлардан чиқариш ва янги дарсликлар ва лугатларни яратиш бўйича муаллифлар жамоасини шакллантириб, адабиётларни чоп этиш ва фондларга киритишни;

учинчидан – вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, корхона ва ташкилотларнинг расмий ҳужжатларини, шунингдек, расмий сайтларидаги маълумотларни давлат тили қоидалари асосида инвентаризациядан ўтказиб, давлат тили қоидаларига мувофиқлаштиришни;

тўртинчидан – вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, корхона ва ташкилотларнинг иш юритувидаги дастурий таъминотлар, қурилмалар ва ёрдамчи ускуналарнинг ўзбек тилидаги шаклини яратиш ва маълумотларни киритишда имло қоидаларини автоматик тўғрилаш тизимини яратиш, мавжудларини такомиллаштиришни;

бешинчидан – ўзбек тили ва адабиёти бўйича мутахассис тайёрлашга ихтисослашган таълим муассасалари, шунингдек, бошқа таълим муассасаларининг ўзбек тили ва адабиёти кафедраларига интернетда ўзбек тилини ўргатишга қаратилган махсус сайт, ижтимоий тармоқларда эса махсус саҳифаларни яратиш, юритиш ҳамда янгилаб бориш вазифасини юклаш, бунда педагоглар томонидан ўзбек тилини ўргатиш учун турли компьютер ўйинлари дастурлари, онлайн дарсликлар, давлат тилида босма ва электрон лугатлар яратиш, ўзбек тили бўйича ўқув-услубий электрон таъминотни ишлаб чиқиш, илмий-амалий лойиҳаларни тайёрлаш ишларини педюкламага киритиш орқали амалга оширишни;

олтинчидан – ўзбек тилини ўрганмоқчи бўлганлар учун «Ўзбек тилини ўрганамиз» номли 12 томдан иборат китобни тайёрлаш ва чоп этишни (китоб ўзбек тилини босқичма-босқич, содда тилда ўргатишга қаратилиши, алифбо, ўзбек ҳарфларининг бошқа тилларда талаффуз этилиши, аэропорт, вокзал, дўкон, ошхона, шифохона ва бошқа шу каби зарур жамоат жойларидаги диалоглар, Ўзбекистон тарихи, табиати, худудлари, машҳур шахслари билан таништириш бўйича маълумотларни ўз ичига олади) таклиф этамиз.

Шу билан бирга, республикамиздаги жой номлари, кичик туман ва даҳаларнинг номини танлашда айрим ҳолларда хорижий тиллардан фойдаланилган. Бу борада қонунчиликка ўзгартиришлар киритиш ва жой номларини беришда давлат тили қоидаларига риоя этилиши устидан қатъий назоратни амалга ошириш зарур.

«Давлат тили ҳақида»ги ва «Географик объектларнинг номлари тўғрисида»ги қонунларда географик номларни танлашда давлат тили қоидаларига амал қилиш тўғрисидаги норма мавжуд эмас. 2005 йилда қабул қилинган «Россия Федерациясининг давлат тили тўғрисида»ги федерал қонунда мамлакатнинг бутун худуди учун давлат тили ҳисобланган рус тили давлат органлари иш юритуви ва уларнинг номларида, судларнинг иш юритувида, расмий ҳужжатлар қаторида географик номларни танлашда ҳам давлат тили қоидаларига амал қилиш кўрсатилган.

Хорижий тажрибадан сўзласак

Равшан НУРМАТОВ,

Сардорбек АВЕЗОВ,

Адлия вазирлиги ҳузуридаги

Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот институти

масъул ходимлари

– **Францияда** 1994 йилда қабул қилинган Тубон қонунида давлат ташкилотлари томонидан истисносиз француз тилида иш юритилиши, атамаларнинг французча муқобили турганда бошқа тилдагисини ишлатиш тақиқланиши қатъий белгилаб қўйилган. Шунингдек, оммавий ахборот воситалари, киносаройларда фильмлар намойиши ва рекламаларда француз тили қондаларига тўлиқ риоя қилиниши белгиланган.

«Поляк тили тўғрисида»ги қонунга кўра, меҳнат муносабатларида тарафлардан бири **Польша** ҳудудида доимий яшовчи шахс бўлган ҳолларда иш поляк тилида юритилади. Яъни, мамлакатда фаолият юритадиган хорижий корхоналарда биттагина Польша фуқароси ёки Польшада доимий яшовчи шахс ишласа, бу корхонада давлат тили тўғрисидаги қонун талабларига риоя қилиниши керак.

2002 йил 30 сентябрда қабул қилинган «Озарбайжон Республикасида давлат тили тўғрисида»ги қонунда Озарбайжоннинг ҳар бир фуқароси давлат тилини билишга мажбурлиги, озарбайжон тили мамлакат сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, илмий ва маданий ҳаётининг барча жабҳаларида давлат тили сифатида қўлланиши назарда тутилган.

Хизмат кўрсатиш соҳасида, реклама ва эълонлар беришда давлат тили қўлланади. Хорижий давлат фуқароларига хизмат кўрсатиш билан боғлиқ ишларда эса давлат тили билан бир қаторда бошқа тиллар ҳам қўлланиши мумкин. Бунда хорижий тилдаги реклама ёки эълон эгаллаган майдон унинг давлат тилида берилган шаклидан катта бўлмаслиги ва бундай эълонлар уларнинг озарбайжон тилидаги шаклидан сўнг жойлаштирилиши лозимлиги кўрсатиб ўтилган.

Шунингдек, ушбу қонунда **Озарбайжон Республикасида** ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг номи ва улардаги ёрлиқлар, шунингдек бошқа ёзувлар хорижий тил билан бирга давлат тилида ҳам бўлиши кераклиги, мамлакат ҳудудига импорт қилинаётган маҳсулотларнинг номи ва улардаги ёрлиқлар, йўриқномаларининг озарбайжон тилидаги таржимаси бўлиши шартлиги келтириб ўтилган.

Озарбайжон тилининг орфография ва орфоэпия қоидалари ижро этувчи ҳокимият органи томонидан тасдиқланиши, юридик, жисмоний ва мансабдор шахслар мазкур қоидаларга қатъий амал қилишлари лозимлиги, ҳар беш йилда бир марта масъул орган томонидан ёзма тил қоидаларини ўз ичига олувчи луғат (имло луғати) нашр этиб борилиши белгиланган.

Озарбайжон тилининг орфография ва орфоэпия қоидалари ижро этувчи ҳокимият органи томонидан тасдиқланиши, юридик, жисмоний ва мансабдор шахслар мазкур қоидаларга қатъий амал қилишлари лозимлиги белгиланган.

Грузияда 2015 йил 22 июлда қабул қилинган «Давлат тили тўғрисида»ги қонунда оммавий хизматчилар (яъни, давлат хизматчилари, депутатлар, жамоат ва бошқа ташкилотлар раҳбарлари сингари) давлат тилини билиши шартлиги кўрсатиб ўтилган. Қонунчилик ташаббуси билан Грузия парламентиغا киритилаётган қонун лойиҳалари ва таклифлар грузин тилида тақдим этилади. Барча фуқаролар давлат идоралари, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ва бошқа ташкилотлари билан давлат тилида муомала қилишлари шарт. Яъни, фуқароларнинг муурожаат ва ёзишмалари давлат тилида бўлиши талаб қилинади.

Шунингдек, ушбу қонунда давлат тилини ҳимоя қилиш кафолатларига алоҳида боб ажратилган бўлиб, унда давлат грузин тилини ҳимоя қилиши, барча давлат органлари ва маҳаллий идоралари давлат тилининг ривожини ва софлигини учун жавобгар эканлиги белгилаб қўйилган.

Қозоғистон Республикасининг давлат тили тўғрисидаги қонунчилигига кўра, давлат тили қозоқ тили бўлиб, давлат тили – давлат бошқаруви, қонунлар, суд ишларини юритиш, иш юритиш тилидир, бутун давлат ҳудудида ижтимоий муносабатларнинг барча соҳаларида амал қилиши, давлат тилини билиш Қозоғистоннинг ҳар бир фуқаросининг бурчи ва вазифаси эканлиги кўрсатиб ўтилган.

Таклифлар

Хорижий давлатлар тажрибасини инобатга олган ҳолда давлат тилини такомиллаштириш юзасидан қуйидагилар таклиф қилинади:

- 1.** Давлат хизматчилари, депутатлар, оммавий ва бошқа бир қатор касб эгалари учун давлат тилини билиш мажбурийлигини қонун билан мустаҳкамлаш ҳамда давлат хизматчиларини давлат тили бўйича имтиҳондан ўтказиш амалиётини жорий этиш;
- 2.** Давлат ва ҳўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий ҳокимият органлари томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини тайёрлашда атамаларнинг ўзбекча муқобили турганда бошқа тилдагисини ишлатиш тақиқланишини қатъий белгилаб қўйиш;
- 3.** Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларида, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва жамоат бирлашмаларида иш, ҳисоб-китоб, статистика ва молия ҳужжатларини давлат тилида юритишни шарт қилиб, заруриятга қараб бошқа тилларга таржима қилинишини белгилаш;
- 4.** Хорижий тилда берилган реклама ёки эълонлар уларнинг ўзбек тилидаги шаклидан сўнг жойлаштирилиши лозимлигини белгилаш;
- 5.** Давлат хизматчиларининг давлат тилини билиши шартлигини назарда тутиш.

Ўзбек миллий юридик тили

Шухрат КҮЧИМОВ,
филология фанлари доктори, профессор;

Қодиржон МҮЙДИНОВ,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

– Бугунги кунда жаҳон илм-фанининг бир фан доирасида эмас, балки фанлараро йўналишда ривожланаётганлигидан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимизда ҳуқуқ ва тил, уларнинг ўзаро муносабати, бу масалаларнинг жамият ҳаётига таъсири каби муаммоларни ўрганиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бинобарин, бу шундай мураккаб жараёнки, уни чуқур илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этмасдан ҳамда ўзбек миллий юридик тилини такомиллаштиришнинг илмий асосларини ишлаб чиқмасдан туриб, бу вазифани амалга ошириш анча мураккабдир. Шунга кўра, ҳуқуқ ва тил ўртасидаги муносабатлар, ҳуқуқнинг ривожиди тилнинг қандай вазифаларни бажариши, тил тараққиётида ҳуқуқнинг тутган ўрни аниқланади. Шунингдек, юридик тил, қонунчилик услубияти, юридик терминларни ҳуқуқ ва тил фанлари билан алоқадор алоҳида бир соҳа сифатида ўрганиш, уни илмий жиҳатдан тадқиқ қилиш зарур.

Бундан ташқари:

Ўзбек юридик терминларининг ягона ифода шаклларини ишлаб чиқиш ва барқарорлаштириш юзасидан тавсиялар беришни, ҳуқуқий амалиётда қонунчилик услубиятини махсус бир соҳа сифатида шакллантиришни, қонунларнинг қонунчилик техникаси талабларига қай даражада жавоб беришни назарий жиҳатдан аниқлаш ва бу соҳадаги муаммоларни кўрсатиш лозим.

Мамлакатимиз ҳуқуқшунослик ва тилшунослик фанлари тизимида ҳозирги кунда жаҳон илм-фанида «юрислингвистика» деб номланаётган янги махсус бир фанлараро илмий йўналишга асос солиш ва уни ўрганиш юзасидан хулоса ҳамда тавсиялар ишлаб чиқилмоқда.

Юридик соҳага бошқа тиллардан терминлар кириб келиши ёки ички имкониятлар асосида янги юридик терминнинг ясалиши натижасида ҳам тил бойиб боради ва янги ҳуқуқий тушунчалар юзага келади. Бу тушунчалар билан бирга янги сўз ва терминлар ҳам тилнинг лексик қатламига кириб келади. Жумладан, кейинги пайда ҳуқуқий соҳада *маъмурий ҳудудий тузилма, суднинг сайёр мажлиси, одил судлов, муаллифлик ҳуқуқи, гумон қилинувчи,*

«Соҳиби қонуннинг ҳар бир гуруҳ одамларга мурожаати тушунарли бўлиши лозим. Бунинг учун қонун чиқарувчи одамларнинг идрок этиш имкониятларини ҳисобга олиши керак, токи одамлар уни тушунсинлар. Чунки одамларга бирор нарсани тушуниш ва амалда қўллаш қийин бўлиши мумкин. Тушунмовчилик бундай соҳиби қонундан воз кечишга туртки ва ағдариб ташлашга сабаб бўлиши мумкин».

Абу Наср Форобий

қилмиш, қонун устунлиги, миллий-ҳуқуқий тизим, миллий-ҳуқуқий қонунчилик каби юридик терминлар тилимизга кириб келди.

Бундан ташқари, ҳуқуқ бошқа соҳаларга нисбатан ижтимоий ҳаётда анча оммалашган. Инсон бошқа соҳаларга (тиббиёт, математика, физика кабиларга) маълум бир вақтдагина мурожаат этади, у шу соҳа тилида ўша вақтнинг ўзидагина гаплашади. Шунга кўра бу соҳаларга кириб келган янги сўз ва иборалар деярли шу соҳадагина қўланиб, халқнинг орасида юридик терминларчалик оммалашиб кетмади. Шу нуқтаи назардан бошқа соҳаларга нисбатан ҳуқуқ тил ривожига асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Шундай қилиб, ҳуқуқ тил ривожига икки энг муҳим вазифани: биринчидан, тил ривожини учун ҳуқуқий пойдевор, иккинчидан, тил луғат бойлигининг бойиш манбаларидан бири вазифаларини бажаради.

«Ўзбекистон Республикаси қонунларини тайёрлаш тўғрисида»ги қонуннинг 20-моддасида «Қонун лойиҳасидаги қоидалар аниқ ва равшан бўлиши лозим» дейилади. «Ўзбекистон Республикаси норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари тўғрисида»ги қонуннинг 19-моддасида: «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг матни лўнда, оддий ва раво тилда баён этилади. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатда фойдаланиладиган тушунчалар ва терминлар уларнинг амалдаги қонун ҳужжатларида қабул қилинган мазмунига мувофиқ турлича шарҳлаш имкониятини истисно этадиган тарзда бир хилда қўлланилади. Эскирган ҳамда кўп маънони англатадиган сўзлар ва иборалар, мажозий таққослашлар, сифатлашлар, киноялар қўлланилишига йўл қўйилмайди», — дея таъкидланади.

Шарқнинг буюк мутафаккири Абу Наср Форобий «Афлотун қонунлари моҳияти» номли асарида қонунларнинг мазмун ва моҳияти тўғрисида шундай ёзади: «Соҳиби қонуннинг ҳар бир гуруҳ одамларга мурожаати тушунарли бўлиши лозим. Бунинг учун қонун чиқарувчи одамларнинг идрок этиш имкониятларини ҳисобга олиши керак, токи одамлар уни тушунсинлар. Чунки одамларга бирор нарсани тушуниш ва амалда қўллаш қийин бўлиши мумкин. Тушунмовчилик бундай соҳиби қонундан воз кечишга туртки ва ағдариб ташлашга сабаб бўлиши мумкин».

Шундай экан, бугунги кунда юридик тил масаласида, тил ва ҳуқуқ доирасида илмий тадқиқотлар олиб борилса яхши бўларди. Мазкур тадқиқотлар бир вақтнинг ўзида ҳам юридик, ҳам лингвистик билимларни талаб қилади. **Ҳуқуқий ва лингвистик билимлардан етарлича хабардор бўлмаслик натижасида иш юритиш ҳужжатларини аниқ, содда, тушунарли тарзда ёзиш керак деган умумий фикрдан нарига ўта олмаймиз.** Ўз навбатида, тилшунослар ҳам юридик билимларни яхши билмаслиги сабабли қонунлар ҳужжатларини ёза олмайдилар. Юридик тилни ҳуқуқшунос ҳам, тилшунос ҳам ўрганиши мумкин, лекин уларнинг тадқиқот объекти турлича бўлади. Ҳуқуқшунос қонунларнинг ҳуқуқий жиҳатларига эътибор қаратса, тилшунос норматив-ҳуқуқий ҳуж-

Ҳуқуқ тил ривожига икки энг муҳим вазифани:

биринчидан, тил ривожини

учун ҳуқуқий пойдевор,

иккинчидан, тил луғат

бойлигининг бойиш манбаларидан бири вазифаларини бажаради.

жат матнининг лексик-грамматик жиҳатларини таҳлил этишга киришиб кетади. Агар шу норматив ҳуқуқий ҳужжат матни бир мутахассис томонидан лингво-юридик билим доирасида ўрганилса, бундай ҳужжат юқори сифатга эга бўлишига шубҳа йўқ.

Мамлакатимизда юридик тил ва юридик нутқ масалаларини такомиллаштириш, бу соҳани ривожлантириш, тил ва ҳуқуқ, юридик тил ва юридик нутқ назарияси билан боғлиқ илмий тадқиқотларни рағбатлантириш ҳамда шу соҳада етук малакали кадрлар тайёрлаш мақсадида «юрислингвистика» деб номланган янги илмий йўналишни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ. Бу:

биринчидан, юридик тил ва юридик нутқ назарияси тараққиёти учун катта замин ҳозирлайди;

иккинчидан, мамлакат қонун ижодкорлиги фаолиятининг такомиллашуви учун хизмат қилади;

учинчидан, ҳар жиҳатдан етук ҳуқуқшунос кадрларни тайёрлаш учун асос яратилади;

тўртинчидан, лингвистик экспертиза бўйича мутахассис тайёрлаш учун замин ҳозирлайди.

Ҳуқуқий ва лингвистик билимлардан етарлича хабардор бўлмаслик натижасида иш юритиш ҳужжатларини аниқ, содда, тушунарли тарзда ёзиш керак деган умумий фикрдан нарига ўта олмаймиз.

Масаланинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда «юрислингвистика» деб номланган йўналишининг ўрганиш объектига қуйидаги масалаларни киритиш мумкин:

- юридик тил, юридик нутқ, қонунчилик тили ва услубиятига оид таклифларни ўрганиб, назарий фикрларни умумлаштириб, такомиллаштириб бориш;
- юридик соҳа тили ва нутқини илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш орқали миллий юридик тил моделини яратиш;
- юридик соҳа терминларини илмий асосда ўрганиш натижасида таклифлар бериш;
- фикрни ифодалаш бўйича аниқ таклифлар ишлаб чиқиш (фикрни аниқ, қисқа, тушунарли, мантиқий изчил, ўзбек тилида тоза ифодалаш усулларини аниқлаш);
- тил ва таржима масалалари билан шуғулланиш;
- ҳуқуқшунос ҳамда тилшунос олимларнинг ҳамкорлигини йўлга қўйиш орқали ҳар иккала соҳага оид фундаментал илмий тадқиқотлар олиб бориш мумкин.

Реклама фаолиятида «Давлат тили ҳақида»ги қонун талабларига риоя этиш масалалари

Шерзод МАХАМАДАЛИЕВ,
Монополияга қарши курашиш қўмитаси
ҳузуридаги Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя
қилиш агентлиги Реклама фаолиятини тартибга
солиш бошқармаси бошлиғи

– Агентлик томонидан мамлакатимизда маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш, шу билан бирга давлат тили тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш чоралари кўриб келинмоқда.

Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш агентлиги томонидан «Реклама тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳрирдаги лойиҳаси ишлаб чиқилиб, 2019 йил 12 октябрда Вазирлар Маҳкамасига тақдим этилган.

Маълумки, «Реклама тўғрисида»ги қонуннинг 5-моддасига асосан Ўзбекистон ҳудудида реклама Ўзбекистоннинг давлат тилида ёки реклама берувчининг хоҳишига кўра бошқа тилларда тарқатилади. Белгиланган тартибда рўйхатга олинган товар белгилари (хизмат кўрсатиш белгилари), босма усулда терилган бўғинли белгилар (логотиплар) асли қайси тилда бўлса, шу тилда келтирилиши мумкинлиги белгиланган.

Таъкидлаб ўтилган қонуннинг 20-моддасида қонун, белгилар, эълонлар, нархлар ёрлиқлари ва бошқа визуал, шунингдек оғзаки маълумотлар давлат тилида тузилади ва эълон қилинади ва қўшимча равишда бошқа тилларда такрорланиши мумкинлиги белгиланган.

Республикаимизда рўйхатга олинган оммавий ахборот воситаларининг 13 фоиздан ортиғи бошқа тилларда фаолият юритади.

«Давлат тили тўғрисида»ги қонуннинг 16-, 17-моддаларига мувофиқ давлат тилида, шунингдек бошқа тилларда ҳам кўрсатувлар олиб борилмоқда (16-модда). Шу билан бирга, нашр қилиш давлат тилида ва эҳтиёжларни ҳисобга олган ҳолда бошқа тилда амалга оширилади (17-модда).

Шундан келиб чиқиб, чекловлар жорий этилиши, яъни рекламаларнинг давлат тилида тарқатилиши бошқа тилларда фаолият юритадиган оммавий ахборот воситаларига таъсир қилмайди.

Масалан, республикада рўйхатга олинган оммавий ахборот воситаларининг 13 фоиздан ортиғи бошқа тилларда фаолият юритади.

Жумладан, республикада фақат рус («Правда Востока»), тожик («Овози тоҷик»), қозоқ («Нурлы жол»), туркман («Мекан»), инглиз («Business Partner») ҳамда бошқа тиллардаги босма оммавий ахборот воситалари мавжуд.

Шу муносабат билан ҳамда хорижий давлатларнинг тажрибаси асосида янги қонун лойиҳасида реклама тилига оид бир қатор нормалар киритилди.

2019 йилда «Реклама тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳрирдаги лойиҳаси ишлаб чиқилиб, Вазирлар Маҳкамасига тақдим этилган.

Ўзбекистон ҳудудида реклама Ўзбекистон Республикасининг давлат тилида тарқатилади ва таржимаси қўшимча равишда бошқа тилларда такрорланиши мумкин.

- Бунда рекламанинг бошқа тиллардаги таржимаси унинг давлат тилидаги асосий маъносини бузмаслиги;
- ташқи реклама орқали жойлаштириладиган рекламанинг бошқа тиллардаги таржимаси матни давлат тилида берилган матнининг пастки қисмида горизонтал ҳолатда жойлаштирилиши ва умумий реклама майдонининг 10 фоизидан ошмаслиги;
- босма нашрларда ва интернетда жойлаштириладиган рекламанинг бошқа тиллардаги таржимаси матни, аудио ва видео форматдаги умумий реклама майдонининг 10 фоизидан ошмаслиги;
- теле ва радиоканалларда тарқатиладиган рекламанинг бошқа тилларда бериладиган таржимаси қўшма умумий реклама ҳажмининг 20 фоизидан ошмаслиги керак.

Ўқоридаги талаблар қуйидагиларга татбиқ этилмайди:

- фақат бошқа тилларда фаолият юритадиган радио эшиттириш ва теледастурлар, босма оммавий ахборот воситалари, интернет жаҳон ахборот тармоғи ресурсларига;
- хорижий тилларда тарқатилган телекўрсатувлар олдидан, кейин ва кўрсатув давомида ҳамда босма оммавий ахборот воситалари ва интернет жаҳон ахборот тармоғида олдин, кейин ва ичида хорижий тилларда жойлаштирилаётган рекламаларга;
- белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган товар белгилари (хизмат кўрсатиш белгилари), босма усулда терилган бўғинли белгилар (логотиплар)га.
- Янги қонунга кўра, Ўзбекистон ҳудудида реклама фақатгина давлат тилида, яъни ўзбек тилида тарқатилади ва қўшимча равишда ушбу реклама мазмунининг таржимаси бошқа тилларда такрорланиши мумкин бўлади.

«Она тилим, сен борсан, шаксиз...»

Олимларимизнинг фикрича, ўзбек тилининг илк илдизлари эраимиздан аввалги X асрга бориб тақалади. Энг қадимий ёзма манбалардан бири — шумер тилида битилган «Гилгамеш» достонида ҳам туркий тиллар, жумладан, ҳозирги ўзбек тилидаги 300 га яқин сўз ва бирикмалар учрайди. Оз, ёз, эр, қиз, буз, куш, қош сингари сўзларимиз ўттиз-қирқ аср илгари ҳам ҳозирги кўринишда ишлатилган.

Қадимги ўзбек тили шарқда Хитой, ғарбда Литва князлиги, шимолда Олтин Ўрда, жанубда Мисрнинг кўп ҳудудларида мулоқот воситаси ҳисобланган. Хитойнинг Цин империяси (1644-1911 й.) даврида Хэбэй вилоятидаги Ўзги тоғ саройининг дарвозасида хитой, мўғул, манчжур, тибет қаторида чиғатой тилидаги битик ҳам бор. Империянинг асосий дарвозаси пештоқида соф туркий тилда настаълиқ хатида «Равшан: ўртадаги дарвоза» деб ёзилган. Чунки чиғатой тили Цин империясида муомаладаги бешта муҳим тилнинг бири бўлган.

2012 йилда Миср миллий кутубхонасида Алишер Навоийнинг ўғуз лаҳжасида битилган қадимий девони топилди. Мазкур девон эҳромлар юртидан топилган илк туркий манба эмас. Буюк ўзбек шоири Сайфи Саройи умрининг охирига қадар Мисрда яшаб, ўзбек тилидаги бир қатор шеър дostonларини яратган. Туркий адабиётнинг ёрқин вакили Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» достони ҳам айнан Қоҳира кутубхонаси ертўласидан топилган.

2006 йилда бир гуруҳ ҳамкасбларимиз билан Мисрда бўлган эдик. Қоҳирадаги қадимий Хон ал-Ҳалилий бозорида бир дўконга кирдик.

— Сувенирнинг нархи йигирма фунт экан, — деб шерикларимдан бири каминага юзланди. — Сотувчидан сўраб кўринг, ўн фунтга бермасмикин?

— Майли, сиз ўн беш фунт бера қолинг! — деди кутилмаганда бизни кузатиб турган сотувчи ўзбек тилида.

Биз ҳанг-манг бўлиб қолдик. Очиғи, олис бир юртда она тилингда бир калом қулоғингга жуда лазиз эшитилади. Сотувчининг айтишича, унинг ота-боболари асли туркистонлик бўлиб, анча йиллар бурун Мисрга келиб, шу ерда ўрнашиб кетишган экан.

Ҳозир Қоҳира марказида Ўзбекия деган тарихий маҳалла, шу ном билан аталадиган кўча, масжид, театр ва боғ бор. Шунингдек, Суриянинг Дамашқ, Ҳалаб шаҳарларида ҳам тарихий ўзбек маҳаллалари «ал-Ўзбаккия» номи билан машҳур. Бир сўз билан айтганда, Яқин Шарқ давлатларида ўзбеклар яшайдиган мавзелар кўп.

Эски ўзбек тили асрлар давомида нафақат мусулмон мамлакатлар, балки Европанинг ҳозирги Литва, Украина, Полша ҳудудларига қадар кириб борган. Шарқий Европа ҳудудида яшаган, туркийлашган поляк, арман ва литваликлар ўзаро мулоқот тили сифатида қипчоқ лаҳжасидаги эски ўзбек тилидан фойдаланган, ҳатто шу тилда ибодат қилиб, дуо ўқиган.

1618 йилда Лвовда босма усулда чоп этилган «Олқиш битиги» китобидан олинган куйидаги парчага эътибор беринг:

*«Бермагин бизни синамоғлиқга,
Йўхса қутқар бизни ёмондан,
Зеро, сенингдур хонлиқ-да, қувват-да,
Сенга ҳайбат мангулик...»*

Амир Темур бобомиз ҳам ҳукмронлик йилларида асосий фармон ва қарорлар, келгуси авлод учун яратилган тошбитикларни эски ўзбек тилида битишга қўрсатма берган. «Темур тузуклари» асарининг илк нусхаси ҳам она тилимизда битилган. Буюк соҳибқирон томонидан 1391 йилда Олтин Ўрда хони Тўхтамишга қарши юриш чоғида ҳозирги Қозоғистоннинг Қарағанда вилояти ҳудудидаги Улуғтоғ этакларида тошда битиб қолдирилган битигида она тилимиз ўша даврда қанчалик тоза ва жозибали бўлганини кўриш мумкин:

«Тарих етти юз тўқсон учинда, кўй йили ёз ойи ораси Туроннинг султони Темурбек уч юз минг черик била ислом учун Тўхтамишхон – Булғор хониға (қарши) юрди. Бу ерга етиб, белги бўлсун деб бу ўбани кўпорди. Тангри нусрат бергай, иншооллоҳ. Тангри эл кишиға раҳмат қилгай, бизни дуо била ёд қилгай».

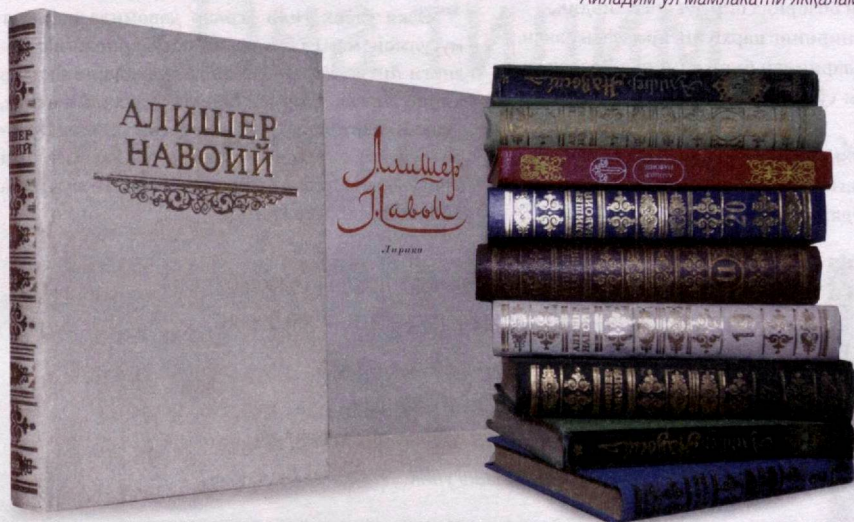
Шоҳрух Мирзо, Бойсунқур Мирзо, Султон Халил, Мирзо Улуғбек сингари темурий ҳукмдорлар ҳам она тилимиз ривожланишига катта ҳисса қўшган. Хусусан, Султон Абусаид Мирзонинг 1469 йилда оққўюнлилар ҳукмдори Узун Ҳасанга йўллаган номаси ўзбек тили туркий давлатлар

ва сулолалар ўртасида асосий мулоқот воситаси бўлганини кўрсатади:

«...Энди сен доғи билурсенки, улус эгаси Темурбек тамом мамоликни забт қилиб улашгонда, Табриз тахтини менинг отам Мироншоҳ Мирзога бергондурур. Сенга доғи маълумдурки, ота юрти ўз юрт бўлур».

Алишер Навоий бобомизнинг ўзбек тили тараққиётига қўшган улкан ҳиссаси ҳақида эса ҳар қанча гапирсак шунча оз. Тошкентда сўз султонининг ҳаёти ва ижодига бағишлаб ўтказилган бир анжуманда туркиялик таниқли олим «модомики, бугун дунёнинг қайси бир чеккасида туркий тилдаги калом янграг экан, бунинг учун шу тилда сўзловчи ҳар бир инсон ҳазрат Навоийдан миннатдор бўлмоғи керак» деб айтган эди. Фикри ожизимизча, бу ҳазрат Алишер Навоийга берилган энг тўғри ва адолатли баҳолардан бири. Бетақрор мутафаккир ўзининг бой мероси билан ўзбек тилининг бошқа тиллардан устун эканини амалда кўрсатиб берди. Зеро, Алишер Навоийнинг ўзбек тилидаги сермахсул ижоди сабаб она тилимиз бугун нафақат адабиёт, балки давлат тили миқёсига чиқди.

*«Турк назмида чу мен тортиб алам,
Айладим ул мамлакатни яққалам».*

— деб битган эди улуг шоир «Лисон ут-тайр» дostonида ифтихор билан. Алишер Навоий бетакрор «Хамса»си орқали тилимизнинг латофатини яққол исботлаган бўлса, «Муҳокамат ул-луғатайн» асариди туркий тилининг афзал жиҳатларига урғу бериб, ўзга тилни афзал билган шоиру фозиллар ҳақида шундай деган эди:

«Бу халқ орасидин пайдо бўлган таъб аҳли салоҳият ва таъбларин ўз тиллари турғоч, ўзга тил била зоҳир қилмаса эрди ва ишга буюрмасалар эрди. Ва агар иккаласи тил била айтур қобилиятлари бўлса, ўз тиллари била кўпрак айтсалар эрди, ва яна бир тил била озроқ айтсалар эрди...»

Она тилимиз мансуб бўлган туркий тиллар оиласига 30 дан ортиқ тил қиради ва уларда ер юзиди 250 миллиондан ортиқ киши сўзлашади. Дунё миқёсиди ўзбек тилида гаплашувчиларнинг умумий сони эса 50 миллион атрофиди. Microsoft компанияси томонидан чиқарилган Enkarta электрон энциклопедиясининг 2009 йилдаги маълумотларига таянсақ, ўзбек тили сўзлашувчилар сони бўйича дунёда 41-ўринда туради. Бирок мазкур маълумотда ўзбек тилида сўзлашувчилар сони 20 миллион кишидан сал кўпроқ экани кўрсатилган. Айни пайтда дунёда ўзбеклар сони бундан икки ярим баробар кўп.

Демак, она тилимизда ҳам шунча миллатдошларимиз сўзлашади.

Ўзбек тили давлат тили мақомига эга бўлган 100 га яқин тилларнинг бири ҳисобланади. Агар дунёда 7000 га яқин тил ва лаҳжа мавжудлини эътиборга олсақ, бу ёмон кўрсаткич эмас. Ҳолбуки, дунёда давлат тили мақомига эга бўлмаган, аммо юз миллионлаб кишилар сўзлашадиган тиллар ҳам бор.

Ўзбекистон Республикаси Президенти БМТ Бош ассамблеясининг 75-сессиясида ўзбек тилида нутқ сўзлагани она тилимизнинг халқаро миқёсдаги мавқеини мустаҳкамлаш йўлида яна бир қадам бўлди.

Давлат тили унинг барча рамзлари каби муқаддас саналади. Яқинда кучга кирган янги тартибга кўра, Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини олишни истаган шахс давлат тилини лозим даражада билиши кераклиги белгилаб қўйилди. Бу тартиб дунёнинг кўплаб давлатларида жорий қилинган. Қўшни ва қардош халқларнинг давлат тили ҳақидаги қонун ҳужжатларида ҳам ҳар бир фуқаро учун давлат тилини билиш шарт этиб белгилаб қўйилган.

2019 йил 21 октябрь куни Президентимиз «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармонга имзо чекди.

Унга кўра «Давлат тили ҳақида»ги қонун қабул қилинган кун — 21 октябрь санаси юртимизда «Ўзбек тили байрами куни» сифатида нишонланадиган бўлди. Ўзбек тилининг ўз куни, ўз байрамига эга бўлиши жуда қувонарли ҳодиса.

Халқаро тажрибага назар соладиган бўлсақ, турли мамлакатларда, шу жумладан, 20 апрель — хитой, 15 май — форс, 6 июнь — рус, 1 август — озарбайжон, 26 сентябрь — турк, 12 октябрь — испан, 9 декабрь — италян, 18 декабрь — араб тили куни сифатида нишонланади.

Эндиликда бутун дунёда яшовчи ўзбеклар 21 октябрь санасини ўзбек тили куни сифатида нишонлаш имконига эга бўлди. Бу, таъбир жоиз бўлса, минг-минг йиллик тарихга эга бўлган тилимизнинг, бу тилда сўзлаб, бебаҳо дурдоналар яратган боболаримизнинг, дунёнинг турли

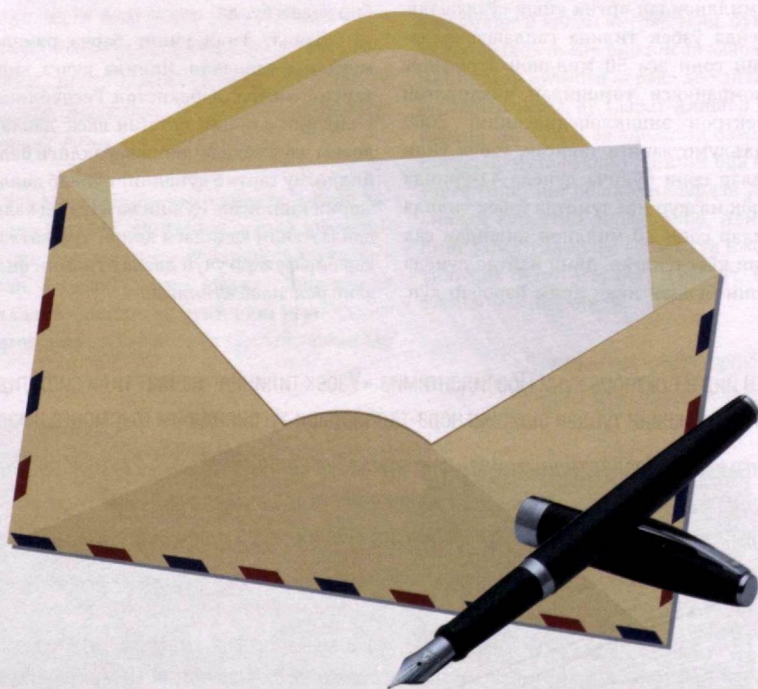
нуқталарида яшаётган миллатдошларимизнинг байрами, не-не миллат қаҳрамонларининг қони ва жони эвазига қўлга киритилган ҳақиқат тантанасидир.

Рустам ЖАББОРОВ,
Адлия вазирилик масъул ходими

Аҳоли мурожаатлари

жамиятнинг саводхонлик даражасини
кўрсатувчи индикаторлардан бири

Аҳоли мурожаатлари муайян ҳудуд ёки соҳада давлат органлари, мансабдор шахсларнинг фаолияти самарадорлигини, уларга нисбатан аҳоли муносабатини акс эттирувчи омил экани ҳақида тез-тез сўз юритилади, таҳлиллар қилинади. Бироқ бундай тушунча ва ёндашувлар, бизнингча, мурожаатлар асосида юзага келадиган муҳим хулосаларни тўла ифода этмайди.

Мурожаатлар билан ишлаш асносида келгусидаги ишларни режалаштириш, ижтимоий муносабатларни норматив-ҳуқуқий тартибга солиш тизимини такомиллаштириш, хато ва камчиликларни ўз вақтида тўғрилаш, аҳоли ижтимоий кайфиятини кузатиб бориш каби йўналишларда таҳлиллар қилиш, илмий-амалий хулосалар чиқариш мумкин.

Шундан келиб чиқиб, жисмоний ва юридик шахслар томонидан йўлланаётган муро-

жаатларда тил қоидаларига қай даражада риоя этилаётгани, мавжуд муаммолар ҳамда уларнинг келиб чиқиш сабаблари ўрганилди, илмий-амалий хулосалар ишлаб чиқилди.

Табийки, мурожаатларда тил қоидалари-риоя этилиши уларда қўтарилган масалаларнинг мазмун-моҳиятини тўлиқ тушуниш ва муаллифнинг руҳий-психологик ҳолатини чуқурроқ ҳис қилиш имконини беради.

Давлат органларига кейинги уч ярим йил давомида келиб тушган мурожаатлар билан ишлаш амалиётини илмий-амалий таҳлил қилиш натижалари шунни кўрсатмоқдаки, кўп ҳолларда мурожаатлар муаллифлари матн ёзишда қуйидаги камчиликларга йўл қўймоқда:

мурожаатлар матни кўплаб имловий хатолар билан ёзилмоқда (*қуйидаги сўзлар мурожаатлар матнида жуда кўп қўлланади ва аксарият ҳолларда имловий хато билан ёзилади: ассалому алайкум (ассалому алейкум, ассалому алайкум), ҳокимият (хокимият), мақсад (мақсат), оила (ойла), шароит (шаройит), виртуал (вертувал, вертуал), мурожаат (мурожат), телефон (телифон, телфон), имтиёз (имтиёз), кредит (кредит), раис (райис), комиссия (камиссия), онлайн (онлайн), хонадон (хонодон), контракт (кантрак), қоида (қойда), лойиҳа (лоиха);*

мурожаатлар матнида тавтологиялар кўплаб учрамоқда («*қуй қуриб берилишига амалий ёрдам беришингизни сўрайман*»), гап тузишда қўшимчалар нотўғри («*менинг қишлоғимизда*»), «*бизни маҳалламызга*», «*ҳаммани олдида*») ва тушунчалар (атамалар) турлича қўлланмоқда (*умумтаълим мактаби – мактаб, мактабгача таълим муассасаси – боғча, карта – пластик карта – пластик, фуқаролик паспорти – паспорт*), истеъмолдан чиқиб кетган атамалардан асосан ёши катталар фойдаланмоқда («*олий совет*», «*совхоз*»);

чет эл фуқароларидан таржимон ёрдамсиз тушуниш мушкул бўлган турли тилларда (француз, немис, араб, турк, хитой, итальян ва ҳоказо) мурожаатлар келмоқда (*бундай ҳолатларда мурожаатлар билан ишлаш қай тартибда амалга оширилишини назарда тутувчи механизмлар мавжуд эмас, амалиёт ҳам турлича*);

матнни ихчам ва лўнда ёзиши мумкин бўлса-да, муаллифлар мурожаатларга зарурати бўлмаган ҳолда ҳам ҳаддан ташқари кўп маълумотлар киритишни, матнни катта ҳажмда (*асосан суд-ҳуқуқ соҳасига доир мурожаатларда*) баён этишга ҳаракат қилишмоқда. Айрим мурожаатлар ҳатто 40-50 саҳифани ташкил қилмоқда;

мурожаатлар матнида шевага хос сўзлардан фойдаланилмоқда (*бундай ҳолатлар асосан Тошкент шаҳри, Хоразм, Наманган, Самарқанд ва Қашқадарё вилоятлари аҳолисидан келиб тушган мурожаатларда кузатишмоқда. Масалан, «мурожаат қивомман», «ҳич нарса бомади», «уй берилмиди дип этишти» – Тошкент шаҳри; «етира олмадик», «захкаш», «қвартира-қвартира» – Хоразм вилояти туманлари, «меним илтимосим», «олиб тайлабди» – Самарқанд, Қашқадарё ва ҳоказо*);

қўлда тушунарсиз ҳолда ёзилиб почта ёки веб-сайт орқали юборилган (бириктирилган) айрим мурожаатлар масъулларга уларнинг мазмун-моҳиятини тушунишда қийинчилик туғдирмоқда.

Юқоридаги каби муаммолар кеча ёки бугун пайдо бўлиб қолгани йўқ, албатта. Уларнинг келиб чиқишини қуйидаги сабаблар билан изоҳлаш мумкин:

- ◆ таълим тизимида хато ва камчиликларга, таълим сифати назоратини таъминлашда сусткашликка, коррупция билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларга йўл қўйилгани;
- ◆ ишга киришда, хусусан, давлат хизматига қабул қилишда кадрларнинг давлат тилини билиш даражасига эътибор қаратилмагани сабабли ота-оналарда фарзандларини ўзбек тилида таълим бериладиган мактабларда ўқитишга эҳтиёж йилдан йилга камайиб боргани;
- ◆ лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этишнинг пайсалга солиб келингани;
- ◆ узоқ вақт давомида жамиятда мутолаа маданиятини юксалтириш масаласи ўз ҳолига ташлаб қўйилгани;
- ◆ жамиятда имловий саводхонликни таъминлашга қаратилган тизимли ишлар амалга оширилмагани;
- ◆ нашр қилинаётган китобларда имловий хатолар кўплиги, аксарияти сифатсиз нашр қилинаётгани;
- ◆ атрофимизда (таълим муассасалари, ташкилотлар, кўчалар ва бошқа объектларда) кўзга яққол ташланувчи пешлавҳалар, шиорлар, ҳикматли сўзлар ёзилган лавҳалар, катта-кичик реклама лавҳаларида ўзбек тилидаги сўзлар хатолар билан ёзилаётгани;
- ◆ турли сабаблар (моддий қийинчилик, билим олиш натижаларига ноумид қараш, оилавий жанжаллар) туфайли аксарият оилаларда фарзандларнинг билим олишига, саводхонлигини оширишга эътибор берилмагани.

Таъкидлаш жоизки, мурожаатларни ёзишда давлат тили қоидаларига риоя қилмаслик, матнни тушунарли, лўнда, аниқ тарзда баён этмаслик, табиийки, уларнинг ваколатли органлар ва масъул шахслар томонидан кўриб чиқилишида қатор муаммо ва қийинчиликларни келтириб чиқаради.

Хусусан:

- матни ўқиб тушуниш, асл муаммо ва ҳақиқатни аниқлаш, масъул ижрочиларни (ташкilot, ходимни) белгилаш жараёнларини қийинлаштиради;
- муаммони аниқлаб, ҳал қилиш чоралари белгиланишига салбий таъсир қилади;
- масъул раҳбарларнинг мурожаат матнини ўқиб чиқиш эҳтимолини камайтиради;
- муаллифнинг вазларини аниқлаш мақсадида у билан мулоқот қилиш учун кўшимча вақт ва моддий ресурслар сарфланишини талаб қилади;
- мурожаатларга юзаки жавоб берилишига, жавоб хати тайёрлашда кўриб чиқиш зиммасига юклатилган ижрочи ходим нуқтаи назари ўстуворлик қилишига сабаб бўлади, барча босқичда унинг фикрига таянлади, ишониб қолинади.

Шу ўринда қайд этиш жоизки, «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги қонуннинг 6-моддасида мурожаатларга қўйиладиган талаблар белгиланган бўлса-да, ушбу моддада айнан **муружаатлар матнига** доир талаблар баён этилмаган.

Қонунчиликда жисмоний ва юридик шахслар мурожаатлари матнига, уларнинг тузилишига қўйиладиган талаблар белгиланмагани ҳам мурожаатлар билан ишлашда ўқоридаги каби қийинчилик ва муаммолар юзага келишига сабаб бўлмоқда.

Шу боис «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги қонунга мурожаатлар матни имкон қадар лўнда, тушунарли, оддий ва раvon тилда баён этилишини ҳамда умумэтироф этилган грамматик, орфографик ва пунктуация қоидалари асосида ёзилишини, шунингдек, уларда ҳақоратли, уятли сўзларни ишлатиш тақиқланишини, умумқабул қилинган қисқартмалар қўлланилиши мумкинлигини назарда тутувчи норма қилиниши мақсадга мувофиқ.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, сўнгги йилларда ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан оширишга алоҳида эътибор қаратилиши, китоб мутолааси ва ки-

тобхонлик маданиятини оширишга қаратилган чоралар кўрилиши натижасида жамиятда она тилимизнинг мавқеи сезиларли даражада ортмоқда.

Тилга эътибор масаласида сўз юритар экан, Президент Шавкат Мирзиёев ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимда **«ҳар биримиз давлат тилига бўлган эътиборни мустақилликка бўлган эътибор деб, давлат тилига эҳтиром ва садоқатни она ватанга эҳтиром ва садоқат деб билишимиз, шундай қарашни ҳаётимиз қондасига айлантиришимиз керак»**¹лигини таъкидлайди.

Ўқорида баён этилган фикр ва мулоҳазалардан келиб чиқиб, биринчи навбатда, мутасадди вазирлик ва идоралар (*Давлат тилини ривожлантириш департаменти, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Фанлар академияси, Маънавият ва маърифат маркази, Ёзувчилар уюшмаси ва бошқалар*) томонидан олий таълим ва илмий-тадқиқот муассасалари билан биргаликда аҳолининг саводхонлиги борасидаги муаммолар чуқур таҳлил қилиниши, бугунги аҳвол танқидий баҳоланиши ва ҳолатга аниқ «ташхис» қўйиб олиниши зарур.

¹ <https://president.uz/uz/lists/view/2953>

Шундан сўнг жамиятда умумий саводхонликни оширишга қаратилган, илмий асосланган комплекс чора-тадбирлар (*умумий аҳволни ўнглаш учун қилиниши лозим бўлган ишлар стратегияси ва тактикаси*) белгиланиши лозим. Бунда тадбирларнинг тажриба тариқасида дастлаб бирор-бир ташкилот, масалан, аҳолининг аксарият қисми келиб муаммоси ва дардини айтадиган маскан – Ўзбекистон Республикаси Президентининг жойлардаги Халқ қабулхоналарини танлаб олиб, ташриф буюрувчиларга мурожаат матнини тўғри, аниқ, қисқа ва тушунарли ёзишни ўргатишга, турли соҳалар бўйича келиб тушган мурожаатларни чуқур таҳлил қилиб, ариза, шикоят ва таклифлар-

нинг намунавий шаклларини ишлаб чиқиш ва соҳага сунъий интеллект ютуқларини бошқичма-бошқич жорий этишга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

Шунингдек, хорижий тиллардаги мурожаатларни кўриб чиқишда ваколатли ташкилотлар ва Ташқи ишлар вазирлиги ҳамкорлигини йўлга қўйиш таклиф этилади.

Хулоса сифатида айтадиган бўлсак, аҳоли мурожаатлари жамиятнинг умумий саводхонлик даражасини акс эттирувчи муҳим индикатор бўлса, мурожаатлар матнининг савияси миллий таълим тизимиغا қўйилган баҳоқдор.

Олим ФАЙЗИЕВ,

ТДЮУ мустақил изланувчиси,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори

Юристарлар малакасини ошириш соҳаси:

◆ мақсад ва вазифалар ◆

Ҳуқуқий тартибга солиш механизмининг самарадорлиги, қонун ижодкорлигининг асослилиги ва ҳуқуқни қўллаш жараёнида қонун устуворлигига қатъий риоя қилиниши кўп жиҳатдан юристарларнинг билимига боғлиқ. Улар олий ўқув юртини битиргандан кейин ҳам малакасини ошириб бориши лозим.

Малака оширишнинг моҳиятига тўхталадиган бўлсак, бу билимларни янгилаш ёки борларини такомиллаштириш ҳисобланиб, ходимга касбий билимларини янада мустаҳкамлаш имконини беради.

Юридик таълим ва кадрлар малакасини ошириш истиқболдан келиб чиққан ҳолда олиб борилаётган тадқиқотлар ўқитиш ва малака ошириш ўртасида узвий боғлиқликни таъминлаши зарур. Бунга эса халқаро тажрибани миллий қонунчиликка мослаштириш орқали эришиш мумкин. Қолаверса, халқаро ҳуқуқий тажрибани ўр-

ганиш, татбиқ этиш Президентимизнинг 2020 йил 29 апрелдаги «Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 5987-қарорида ҳам белгиланган.

Хориж тажрибаси. Жаҳон амалиётининг энг самаралисини аниқлаш ва малака ошириш жараёнларини такомиллаштириш учун етакчи хорижий ўқув муассасалари фаолиятини ўрганиш лозим. Шу мақсадда Сингапур, Япония ва Хитойдаги юристарлар малакасини ошириш муассасаларининг тажрибаси ўрганилди¹.

Дунёда нафақат иқтисодий, балки юридик малакага эга бўлган ходимларга нисбатан талаб кучайиб бормоқда. Эндиликда ривожланган давлатларда малака оширганлик тўғрисидаги маълумотнома ёки сертификат ишга киришдаги асосий талаблардан бири ҳисобланади. Ҳозир ходимнинг фаолияти ва иш ҳақи малака ошириш курсини қай даражада яқунлаганига боғлиқ бўлиб, ушбу курсларга мутахассисларнинг ҳам, иш берувчиларнинг ҳам қизиқиши бирдай ошган.

Малака ошириш амалиёти МДҲда деярли бир хил бўлиб, асосан ходимлар ҳар уч йилда малака ошириши кераклиги белгиланган. Курсларнинг қисқалиги (10 иш куни) турли ўқув йилларида кўп ходимларни эҳтиёжига қараб турли мавзуларда ўқитиш имконини беради.

Европа давлатларида малака ошириш масаласи муҳим ҳисобланиб, ходимлар мазкур курсларга қатнашиш учун иш берувчига ариза билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Аммо кўпинча бу курсларга ходимлар ўз ҳисобидан қатнашади. Чунки баъзи давлатларда бундай курсларни сертификатга эга хусусий ташкилотлар ташкил этишига рухсат берилган.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, чет элларда кредит-модул² асосида ўқитиш ва натижаси-

¹ Сингапурский институт юридического образования (The Singapore Institute of Legal Education), Ассоциация юриконсультов Японии (Japan In-House Lawyers Association), Гонконгский институт правовой подготовки (Hong Kong Legal Training Institute).

² Кредит-модул ўқитиш тизими эса модулнинг ўқув натижалари ва яқиний назоратни кузатиб бориш орқали таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва компетенцияларини мунтазам равишда баҳолаб борувчи ўқув тизими ҳисобланади (Электрон манба <https://www.xabar.uz/talim/kredit-modul-oqitish-tizimi-haqida>).

ни баҳолаш тизими кўп қўлла-нади, унинг доирасида ҳуқуқ-шунослар маълум миқдордаги кредитларни тўплаши керак. Умуман олганда, кўриб чиқилаётган мамлакатлар, яъни Сингапур, Япония ва Хитойдаги малака ошириш тизими ўхшаш кредит тизимига эга. Ушбу давлатларда тингловчилар кредитларни нафақат маъруза ёки семинарларда қатнашиб, балки куйида муҳокама қилинадиган бошқа тадбирларда иштирок этиб ҳам олиши мумкин.

Сингапур мисолига тўхталадиган бўлсак, ўқув кредитлари икки турга – давлат ва хусусийга бўлинади.

Давлат кредитлари – Сингапур институтида аккредитациядан ўтган малака ошириш тадбирларида қатнашиш натижасида олинган кредитлар. Бу конференция, маъруза, семинар ёки маҳорат дарслари бўлиши мумкин.

Шахсий кредитлар – институт томонидан аккредитация қилинмаган малака ошириш фаолиятида қатнашиш натижасида олинган кредитлар. Бу конференция, маъруза ёки семинарда қатнашиш, аудио ё видео дастурни томоша қилиш ёки ҳуқуқий материалларни ўрганиш бўлиши мумкин. Шунингдек, ҳуқуқшунос қўмита,

юридик академия ёки Сингапур ҳуқуқ жамиятининг гуруҳида ёки маслаҳат гуруҳида қатнашгани учун ҳам шахсий кредитларни олиш имконига эга³.

Жорий йилда энг кам талабдан кўпроқ кредит тўплаган ҳуқуқшунослар уларни кейинги йил ҳисобига қўша олмайди. Шуниси билан ушбу амалиёт АҚШ ва Австралиядаги амалиётдан фарқ қилади.

Малака ошириш касбий ҳуқуқий онгни шакллантиришга қандай таъсир этади?

Амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, курслар ва малака ошириш институтларидаги машғулотлар профессионал ҳуқуқий онгни ривожлантириш шакли бўлиб, ҳуқуқшуносларга кундалик ишдан бир муддат узилиши, юридик соҳадаги раҳбарлар, олимларнинг маърузаларини тинглаш, семинар ва маҳорат дарсларида олинган сабоқлар орқали ўз билимларини тўлдириш имконини беради. Буларнинг барчаси кейинчалик тингловчиларнинг ишига ижобий таъсир кўрсатади.

Ўқув дастурларини тузишда эътиборга олинadиган яна бир муҳим шарт тингловчиларнинг ҳуқуқий онги ҳар томонлама янгиланишидир. Бундай ёндашувнинг зарурияти шундаки,

баъзи амалиётчилар назариянинг родини кам баҳолайди. Бундай қараш нотўғри ҳисобланиб, ходимнинг фақат иш билан банд бўлиши нафақат дунёқарашини, балки ҳуқуқий маданиятини ривожлантиришни ҳам қийинлаштиради.

Чунки назарий машғулотлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари, адвокатлар, нотариуслар, судлар олдида турган муаммоларни ҳал этиш учун замин бўлади. Ўқув жараёнида юзага келадиган назарий ва амалий масалаларни ҳал қилишдаги бундай комбинация тингловчиларга қонунларни бир хил тушунишга ва қўллашга имкон беради.

Қолаверса, юртимизда тадбиркорларга эътибор ҳар қачонгидан кўра кўпроқ бўлса-да, улардан баъзиларининг солиқ, божхона ёки бошқа масалаларда ҳуқуқбузарлик содир этишига аксарият ҳолларда юристининг малакаси етарли эмаслиги ёки бундай ходимнинг умуман йўқлиги сабаб бўлмоқда. Кўпинча янги очилган ташкилот раҳбари ҳисобчи, кадрлар иши бўйича ходим ва бошқаларни ишга олиш ҳақида қайғуради, лекин ҳуқуқшунос олишни истамайди. Бунга аслида эҳтиёж йўқлиги эмас, балки малакали юристларнинг етишмаслиги асосий сабабдир. Шунга кўра ҳуқуқшуносларнинг малака оширишига жиддий қараш ва уларга бериш мумкин бўлган билимлар модулини такомиллаштириш замон талабидир.

БМТнинг ҳуқуқшуносларнинг роли тўғрисидаги асосий принципларининг 9-бандида (Гавана, 1990) «Ҳуқуматлар, ҳуқуқшуносларнинг профессионал бирлашмалари ва ўқув

³ <https://www.sp.edu.sg/sp/student-services/osc-overview/student-handbook/grading-system>.

муассасалари юристларнинг тегишли малака ва тайёргарлигини, касбий идеаллар ва ахлоқий мажбуриятларни, шунингдек,

миллий ва халқаро ҳуқуқ томонидан тан олинган инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини билишини таъминлайди»⁴

дейилади. Шундай қилиб, малака ошириш дастури қўшимча касбий таълим олишнинг бир туридир.

Юқорида айтилганларни инобатга олган ҳолда юристлар малакасини оширишнинг турли шакллари орасида бир нечта асосийларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Булар:

- иш берувчи ташкил этадиган ишлаб чиқариш таълими;
- ишлаб чиқариш амалиёти (стажировка);
- доимий курслар ва малака ошириш институтларида ўқиш;
- вақти-вақти билан юридик органлар ва уларнинг бўлимлари ташкил этадиган илмий-амалий конференция, семинар ва учрашувлар;
- аспирантура ва докторантурада таҳсил олиш;
- юристларнинг мустақил таълим олиши.

Юристарлар учун малака оширишнинг муҳим шакли юқори юридик орган ва муассасаларда ишлаб чиқариш амалиётини ўташидир (стажировка).

Юридик соҳа вакилларини тайёрлаш ва малакасини оширишнинг муҳимлиги ушбу масалаларни тартибга солувчи алоҳида норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш билан тасдиқланади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда юридик кадрлар малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш юзасидан қуйидаги таклифлар билдирилади:

- юридик кадрлар малакасини оширишнинг самарали миллий тизимини жорий этиш;
- малака оширишнинг замонавий тизимини, жумладан, масофавий таълимни жорий этиш ва ривожлантириш;
- замонавий талабларни ҳисобга олган ҳолда юридик кадрлар малакасини оширишнинг янги дастурларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;
- малака ошириш соҳасида етакчи хорижий олий ўқув юртлари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш ва ривожлантириш;
- юридик кадрлар малакасини оширишда кредит-модул механизминини жорий этиш;
- юридик кадрларнинг малака ошириш жараёнини мониторинг қилувчи ягона маълумотлар базасига асосланган электрон платформани яратиш ва жорий этиш.

Хулоса қилиб айтганда юқори малакали ходимлар у ё бу ташкилот қонуний ва адолатли фаолият юритишининг зарурий шартларидан биридир. Шу сабабли юридик соҳага оид барча ходимларнинг фаолияти

уларнинг билимларини доимий равишда янгилаб туришни талаб қилади. Юристар қайси йўналишда ишлашидан қатъи назар, соҳасининг малакали мутахассиси бўлиши учун фақат юриспруденция билан чегараланиб

қолмай, кенг дунёқараши, саводи, фалсафа, психология ва бошқа фанларни билиши билан ҳам ажралиб туриши керак.

Анвар РАҲМАТОВ,

Адлия вазирлиги қошидаги
Юристарлар малакасини ошириш
маркази директори

⁴ Ҳуқуқшуносларнинг роли тўғрисидаги асосий қоидалар // БМТнинг Жиноятларнинг олдини олиш ва қонун билан муомала қилиш бўйича 8-конгрессининг маърузаси (Гавана, Куба, 1990 йил 7 сентябрь). 131-136 - б.

Америка Қўшма Штатлари улкан меҳнат бозорига эга давлат. Бу юрт аҳоли бандлигини таъминлаш, юқори даромад топиш бўйича дунёда етакчи ҳисобланади. Маълумотларга кўра, 2020 йилнинг сентябрь ойида мамлакатда фуқаролик ишчи кучи сони 160,14 миллион кишини ташкил этган¹. Фуқаролик ишчи кучи атмаси АҚШ Меҳнат статистикаси бюроси (Bureau of Labor Statistics) томонидан иш жойи бўлган ёки иш излаётган, камида 16 ёшга тўлган, ҳарбий хизматда бўлмаган америкалик ишчилар тоифасини тавсифлаш учун қўлланади. 2020 йил сентябр ойида ишсизлик даражаси 0,5 фоизга пасайиб, 7,9 фоизни ташкил этди ва ишсизлар сони 1 миллионга камайди.

АҚШда меҳнат муносабатларининг ҳуқуқий жиҳатлари

¹ <https://www.statista.com/statistics/193953/seasonally-adjusted-monthly-civilian-labor-force-in-the-us/#statisticContainer>.

COVID-19 пандемияси туфайли тўхтаб қолган иқтисодий фаолиятнинг қайта тикланиши натижасида АҚШ меҳнат бозорида бир қатор ижобий ўзгаришлар кузатилди. Натижада кўнгилочар хизматлар, меҳмонхона бизнеси, чакана савдо, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий ёрдам, шунингдек, профессионал ва тадбиркорлик соҳасидаги аҳоли бандлиги даражаси сезиларли ўсди. Мазкур ижобий кўрсаткичларда самарали жорий этилган қонунчиликнинг ўрни каттадир.

Америка Қўшма Штатлари ҳуқуқий тизими ва қонунчилиги бир-биридан мустақил бўлган 50 та штатдан ташкил топган федератив давлатдир. Шу боис барча иш берувчиларга тегишли бўлган меҳнат ва иш билан таъминлаш тўғрисидаги муносабатларни тартибга солишчи ягона қонун ҳужжатлари тўплами мавжуд эмас. Меҳнат муносабатлари икки даражали қонунчилик, яъни федерал қонунлар ҳамда штат қонунлари билан тартибга солинади. Федерал қонунлар бутун мамлакат доирасида амал қилса, штатлар томонидан қабул қилинган қонунлар фақатгина муайян ҳудуд доирасида бажарилиши мажбурий ҳисобланади. Мамлакатда норматив актлар билан бир қаторда маъмурий органлар ҳужжатлари ҳамда суд қарорлари ҳам меҳнат муносабатларини тартибга солишда кенг қўлланади.

Федерал қонунлар штатларро тижорат билан шуғулланадиган ҳамда меҳнат муносабатларида минимал иш стандартлари ва ҳимоя чораларини

белгилаш талаб этиладиган фаолият билан шуғулланувчи барча иш берувчиларга қўлланилади. Федерал қонунларда корхоналардаги иш вақти, меҳнатга ҳақ тўлаш тартиби, меҳнатга қобилиятсизлик ва рақаларини бериш асослари, меҳнат соҳасидаги камситишга қарши курашиш, касаба уюшмалари фаолияти, уларнинг жамоа шартномалари юзасидан музокаралар олиб бориш тартиби, оммавий ишдан бўшатиш ва корхоналарнинг тугатилишига доир масалалар акс этирилади. Бизнеснинг қамрови ёки хусусиятидан қатъи назар барча иш берувчиларга мигрантларни ишлатиш учун рухсатномалар олиш масалалари ҳам федерал қонунлар билан тартибга солинади.

Ҳар бир штат томонидан қабул қилинган қонунлар фақат

ўз ҳудудида амал қилади. Улар федерал қонунларда назарда тутилмаган ва тартибга солилмаган масалаларни қамраб олади. Бундан ташқари, штат қонунлари ишсизлик сўғуртаси ва ходимларга товон пули (иш билан боғлиқ касалликлар ва жароҳатлар учун) тўлашга доир муносабатларни ҳам тартибга солади.

Шаҳар ва муниципалитетларнинг ҳам ўз қонунлари мавжуд. Улар ишчиларнинг штат ёки федерал қонунларда назарда тутилганидан кўра кўпроқ ҳимоя қилиши мумкин. Масалан, федерал қонунлар хусусий секторда гендер идентификациясига қараб камситишни тақиқламаган, бироқ кўплаб штатлар ва маҳаллий ҳукуматларнинг қонунлари бундай камситишни тақиқлайди.

Федерал, штат ва идоравий даражадаги Бандлик имкониятлари комиссияси (Employment Opportunities Commission), Ички даромад хизматлари (Internal Revenue Services) ёки Ички хавфсизлик департаменти (Department of Homeland Security) томонидан қабул қилинган қоидалар федерал, штат ёки маҳаллий қонунларнинг ижросини таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилган.

Америка Қўшма Штатлари судлари эса қарорлари билан федерал, штат ва маҳаллий қонунлар ва қоидаларни шарҳлайди ва уларни ҳар биридаги алоҳида келтирилган ҳолатларга нисбатан қўллайди. Апелляция судлари томонидан қабул қилинган қарорлар қўйи судлар учун мажбурий прецедент бўлиб хизмат қилади.

АҚШда ишчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш асосан адолатсиз меҳнат шароитлари ва камситишга қарши курашиш, бирлашмаларга уюшиш эркинлигини таъминлаш, жамоа шартномалари тузишда иштирок этиш каби чора-тадбирлар тизимидан иборат. К.Стоун иш ҳақининг минимал миқдори, меҳнат муносабатларида етказилган зарарни қоплаш, ишсизлик нафақасини тўлаш, меҳнат муҳофазасини таъминлаш, жамоа шартномалари тузишга бўлган ҳуқуқни амалга ошириш, ногиронларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш, меҳнат соҳасида камситишга йўл қўймаслик ва бошқа ҳуқуқларни тўлиқ таъминлашга қаратилган комплекс чоралар йиғиндисини ҳодим ҳуқуқларини ҳимоя қилиш дея баҳолайди². Америка Қўшма Штатлари меҳнат муносабатларида камситиш билан боғлиқ ҳолатлар кўп учраганлиги сабабли ушбу мамлакатда ишчиларнинг меҳнат ҳуқуқлари тушунчаси уларни камситишдан ҳимоя қилиш деган тушунчга яқин атама бўлиб кетган.

Ишчиларнинг меҳнат ҳуқуқлари судлардан ташқари бир қатор маъмурий органлар томонидан ҳам ҳимоя қилинади. Бандликни таъминлашда тенг имкониятлар яратиш бўйича комиссия (Equal Employment Opportunity Commission), Меҳнат муносабатлари миллий кенгаши (National Labor Relations Board), Меҳнатни муҳофаза қилиш бошқармаси (Occupational Safety and Health Administration), Меҳнат ҳақи ва иш вақти маса-

лалари бўйича бўлинма (Hour and Wage Division) ишчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш устидан давлат назоратини таъминловчи маъмурий органлар ҳисобланади.

Бандликни таъминлашда тенг имкониятлар яратиш бўйича комиссия (Equal Employment Opportunity Commission) иш изловчилар ва ходимларни меҳнат муносабатларида учрайдиган ирқи, дини, жинси, ижтимоий келиб чиқиши, ёши (40 ёшдан катта), ногиронлик ёки генетик маълумоти билан боғлиқ ҳар қандай ғайриқонуний камситишлардан ҳимоя қилиш соҳасидаги федерал қонунларга риоя этилишини таъминлашга масъул органдир. Мазкур комиссия 1964 йилда «Фуқаролик ҳуқуқлари тўғрисида»ги қонунга асосан ташкил қилинган бўлиб, унга сенат розилиги билан президент томонидан тайинланадиган Бош маслаҳатчи

раҳбарлик қилади. Комиссия 15 нафардан кўп ходимга эга бўлган иш берувчилар, меҳнат бирлашмалари ва бандлик агентликлари томонидан ишга қабул қилиш, ишдан бўшатиш, хизматдан четлаштириш, ишдаги ноқонуний таъқиблар, малака ошириш, иш ҳақи ва бошқа қўшимча тўловлар ҳамда меҳнат тўғрисидаги бошқа қонунларга риоя этилиши устидан назорат олиб боради. Статистик маълумотларга кўра, 2019 йилда комиссияга камситишга доир 72675 та шикоят келиб тушган бўлса, улар юзасидан 80806 та қарор қабул қилган, шундан 11999 таси маъмурий тартибда кўриб чиқилган, низо юзасидан ундирилган пул миқдори 346,6 миллион долларни ташкил қилган³. Кўриниб турибдики, комиссия ходимларни меҳнат муносабатларидаги камситишлардан ҳимоя қилишдаги асосий органлардан бирidir.

Меҳнат муносабатлари миллий кенгаши (National Labor Relations Board) 1935 йилда қабул қилинган Миллий меҳнат муносабатлари актида мустақамлаб қўйилган ходимларнинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилишга масъул мустақил федерал агентлик ва маъмурий ишлар доирасидаги квази-судлов органи ҳам ҳисобланади. Кенгаш президент томонидан номзоди кўрсатилиб сенат томонидан тасдиқланадиган 5 нафар аъзодан иборат таркибда шакллантирилади. Шу билан бир қаторда ушбу органда низоларни кўриб чиқиш ваколатига эга 40 нафар маъмурий ҳуқуқ судьяси фаолият юритади.

² Katherine V.W. Stone. The Future of Labor and Employment Law in the United States. Article May 2008. UCLA School of Law Law & Economics Research Paper Series Research Paper No. 08-11 P.10: <https://www.researchgate.net/publication/228216833>

³ <https://www.eeoc.gov/eeoc/statistics/enforcement/all.cfm>

Мазкур кенгаш саноат соҳа-сидаги муносабатларидан келиб чиқадиган жамоаларга доир меҳнат низоларини кўриб чиқиш, тергов қилиш, ҳал қилиш каби ваколатларга ҳам эга. Хусусий сектордаги ходимлар учун адолатли меҳнат амалиётини таъминлаш мақсадида камситишларга қарши курашади, меҳнат шароитлари юзасидан келиб чиқадиган низо-ларни дастлабки тарзда ҳамда апелляция тартибида кўриб

чиқади. Агар низо кенгашда ҳал бўлмаса, апелляция судига ёки Олий судга киритилади. Шунингдек, кенгаш ишчиларнинг жамоат бирлашмалари тузиш, ташкил этиш, уларга бирлашиш, жамоа музокараларида иштирок этувчи вакилларини эркин танлаш, бошқа ходимлар билан биргаликда бир-бирларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда кўмак кўрсатиш учун бирлашиш каби меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилади.

АҚШ қонунчилигида меҳнат шартномасини тузиш бўйича муайян талаблар белгиланмаган. Шу сабабли иш берувчи ва ходим меҳнат шартларини эркин танлайди. Бироқ меҳнат шартномаси мазмунида федерал қонунлар билан ўрнатилган талабларга риоя қилиш мажбурий. Амалдаги қонунчиликка асосан меҳнат шартномасини тузишда қуйидаги бешта асосий шартга риоя қилиниши лозим:

Минимал меҳнат шартлари.

1938 йилда қабул қилинган Адолатли меҳнат стандартлари тўғрисидаги қонун (Fair Labor Standards Act) меҳнатга ҳақ тўлаш, иш вақти ва иш вақтидан ташқари ишлаганлик учун ходимларга қўшимча иш ҳақи тўлашга доир муносабатларни тартибга солади. Ижро этувчи, маъмурий ёки бошқа давлат лавозимларида ишлаётган айрим ходимларга мазкур қонун нормалари татбиқ этилмайди.

Меҳнатга ҳақ тўлаш.

Меҳнат шартномаларига қўйиладиган асосий стандартлардан энг асосийси меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдорига қўйилган талабдир. Қонун билан миллий энг кам ойлик иш ҳақи барча ходимлар учун соатига 7,25 долларни ташкил этади. 2018 йил 1 январдан бошлаб меҳнат шартномаси асосида ишловчи федерал пудратчилар учун энг кам иш ҳақи соатига 10,35 доллар этиб белгиланди. Штатлар энг кам ойлик иш ҳақининг миқдорини белгилашда мустақилдир. АҚШ штатларининг аксариятида энг кам иш ҳақи ставкалари федерал стандартдан юқори қилиб белгиланган. Масалан, Сан-Францискода энг кам иш ҳақи 2018 йил июл ойига қадар соатига 15 доллар бўлган.

Иш вақти.

Америка меҳнат қонунчилиги иш вақтининг максимал чегарасини белгиламайди. Бироқ аксарият штатлар қонунларида кунлар оралиғидаги дам олиш вақти ҳамда ҳафтада бир кунлик дам олиш кунини белгиланган. Масалан, бир қатор штатлар (Калифорния, Колорадо, Кентукки, Невада, Орегон ва Вашингтон) қонунчилигига кўра, кунига тўрт соатдан ортиқ ишлайдиган ходимларга ҳар бир ишлаган соати учун камида 10 дақиқа танаффус берилиши назарда тутилади. Кўплаб штатларда ходимлар кунига белгиланган иш вақти нормасини (бу иш вақти муайян штатлар қонунларига кўра беш соатдан саккиз соатгача қилиб белгиланади) бажаргандан кейин камида 30 дақиқалик овқатланиш учун ҳақ тўланмайдиган танаффус берилади. Бундан ташқари, бир нечта штатлар (Калифорния, Иллинойс, Массачусетс ва Нью-Йорк) қонунчилиги иш берувчи зиммасига етти кун ишлаган ходимга камида бир дам олиш кунини бериш мажбуриятини юклайди.

Иш вақтидан ташқари иш.

Федерал адолатли меҳнат стандартлари тўғрисидаги қонунга асосан ҳафта-сига 40 соатдан ортиқ ишлаган ходимларга ойлик иш ҳақининг бир ярим барава-ри миқдориди ҳақ тўланиши лозим. Қоида тариқасида ишланмаган вақт, жум-ладан, таътиллار, дам олиш вақти, байрам кунларидаги вақтлар ҳафтадаги 40 соатлик иш вақтига кирмайди ва иш вақтидан ташқари вақт ҳисобланмайди⁴.

Меҳнат муҳофазасини таъминлаш.

1971 йилда қабул қилинган Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонун-га (Occupational Safety and Health Act) асосан иш берувчилар корхонада мавжуд хавфлардан (ўлим ёки жиддий жисмоний жароҳатлар) холи хавфсиз иш шаро-итларини таъминлаб бериши шарт. Қонун талабларига кўра иш берувчи қуйи-даги шартларга риоя қилиши лозим: а) иш жойидаги маълум хавфларни бар-тараф этиш; б) хавфли кимёвий моддалар таъсир қиладиган ишлар миқдорини чеклаш; в) хавфсиз амалиёт ва жиҳозлардан фойдаланиш; д) хатарларни кузатиб бориш, иш жойидаги шикастланишлар ва касалликларни ҳисобга олиш.

АҚШда меҳнат шартно-масини бекор қилишда бош-қа мамлакатлар тажрибаси-да учрамайдиган бир қатор ўзига хос жиҳатлар мавжуд. Жумладан, «at-will» деб ном-ланган тартибга кўра иш бе-рувчи ходим билан тузилган меҳнат шартномасини унга сабаб кўрсатиб ёки ҳеч қан-дай сабаб кўрсатмасдан бекор қилишга ҳақли. Иш берувчи ходим билан тузилган меҳнат шартномасини камситишга доир қонунчиликка зид ра-вишда бекор қилиши тақиқла-нади. Шу билан бир қаторда қонун билан қўриқланадиган «whistleblowing» фаолияти билан шуғулланадиган шахслар-ни «at-will» тартибиди ишдан бўшатиш тақиқланади. АҚШ қонунчилигига кўра, корхона-ларда «whistleblowing» билан шуғулланадиган ходимлар фао-лият юритиши мумкин. Улар иш берувчи томонидан содир этилган қонунбузилишлар

ҳақида ваколатли давлат ор-ганларига хабар бериб туради.

Мамлакатда ходимлар би-лан тузилган меҳнат шартно-масини бекор қилишнинг ик-ки тури мавжуд: биринчиси, ходимларни оммавий равишда ишдан бўшатиш, иккинчи-си эса яқка тартибда меҳнат шартномасини бекор қилиш. Меҳнат шартномасини бекор қилишнинг мазкур турлари мавжуд тартиб ҳамда жараён-лар асосида амалга оширилади ҳамда ўзига хос жиҳатлари би-лан бир-биридан фарқланиб туради.

Агар меҳнат шартномаси-да ёки жамоа шартномасида бошқача тартиб белгиланган бўлмаса, бирор бир қонунда иш берувчилар учун мажбурий бўлган ходимларни ишдан бў-шатишга доир алоҳида расмий тартиб-қоидалар назарда ту-тилмаган. Бу ходим билан ту-зилган меҳнат шартномасини бекор қилиш тартиби иш бе-

рувчи ва ходим ўртасидаги ёки иш берувчи ва вакиллик ор-ганлари ўртасидаги келишув-га кўра белгиланишини англ-татади. Бироқ федерал, штат ва маҳаллий қонунларда бел-гиланган кафолатларга асо-сан ходимлар иш берувчининг камситиши ёки қасос олиши орқали ноҳақ ишдан бўшати-лишдан ҳимояланади. Агар меҳнат шартномаси ёки жамоа шартномасида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, иш берувчи ходим билан тузилган меҳнат шартномасини бекор қиладиган пайтда унга ишдан бўшатиш тўловларини тўлаши шарт эмас. Бироқ аксар ҳоллар-да иш берувчи келгусидаги ми-нзоларнинг олдини олиш мақ-садида шартномани бекор қи-лишдан олдин ходимга ишдан бўшатиш тўловларини таклиф қилади.

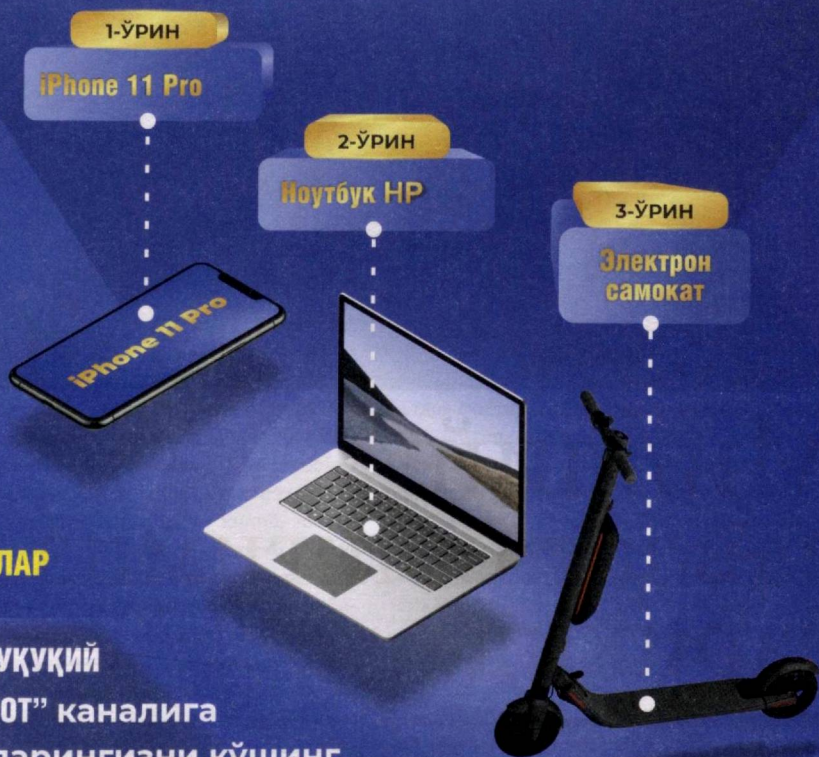
Мирёқуб РАҲИМОВ,

Тошкент давлат юридик университети
Меҳнат ҳуқуқи кафедраси ўқитувчиси

⁴ https://knowledge.leglobal.org/wp-content/uploads/sites/2/LEGlobal-Employment-Law-Overview_USA_2019-2020_21.01.2020.pdf.

Ўзбекистон Республикаси
Адлия вазирлиги

“ҲУҚУҚ БИЛИМДОНЛАРИ” ТАНЛОВИ

ШАРТЛАР

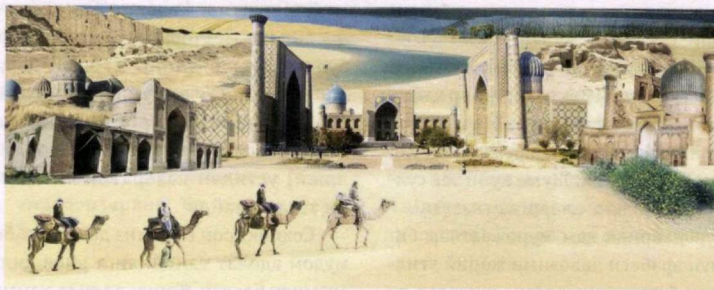
1. “ҲУҚУҚИЙ АХБОРОТ” каналига дўстларингизни қўшинг
2. Каналда бериб борилган ҳамда ҳуқуқ соҳасида тузилган 30 ТА ТЕСТ саволига жавоб беринг (test.adliya.uz сайтида)
3. ФИНАЛДА иштирок этиб, iPhone 11 Pro ютиб олинг

Миллий давлатчилигимиз тарихида

муурожаатлар институти

Ўзбек давлатчилиги тарихида фуқаролар муурожаатлари билан ишлаш маълум бир тарихий илдизга эга. Одамларнинг муурожаатини бевосита ҳал этиш, шикоятларни ҳукмдорга етказиш учун турли босқичлар, тузилмалар ва мансаблар жорий этилган. Ҳукмдорлар эса арз ва шикоятларни ҳал этишда бошқарув тамойилларига асосланган ҳолда иш кўрган.

IX — XII асрларда Ўрта Осиё, хусусан, Ўзбекистонда кучли марказлашган давлат қуришга муваффақ бўлган бир қатор сулолалар, шу жумладан, сомонийлар, салжуқийлар, ғазнавийлар ва хоразмшоҳлар даврида аҳолининг мурожаатларига бўлган эътибор алоҳида аҳамият касб этиб, ўзига хос хусусиятларга эгаллиги билан ажралиб турган.

Сомонийлар давлати ҳукмдорлари ҳафтада икки марта мажлис ўтказиб, мамлакат бўйлаб шикоятчиларни қабул қилган. Ҳукмдорлар ўз қабулига шикоятчиларнинг ҳеч қандай тўсиқсиз киришларини амалдорларига тайинлаган. Тўсқинлик қилган маъмурий ходимлар эса қаттиқ жазоланган. Низомулмулк «Сиёсатнома» асарига шундай ёзади: «Подшоҳ ҳафтада икки кун зулм қўрганларни қабул қилиб, золимларнинг додини бериб, уларни жазолаб ва раият сўзларини бевосита эшитиб бориши керак. Муҳим бўлган аризаларни қабул қилиб, ҳар бирига жавоб бериши лозим. Агарда «подшоҳ додхоҳларни олдига чақириб, ҳафтада икки марта уларнинг сўзларини эшитади ва золимларнинг жазосини беради» деган хабар мамлакатда тарқалса, унда золимлар қилмишларининг оқибатини ўйлаб, қўрқиб бедодлик қилмайдилар»¹.

Ғазнавийлар давлатида ҳам шикоятларни қабул қилишга алоҳида эътибор қаратилган. Ҳукмдорлар шаҳар ёки муайян ҳукумат вакиллари орқали чекка ҳудуд аҳолисининг муаммо-

сига қулоқ тутишга ва ёрдам беришга ҳаракат қилган. Бу масалада раислар, шаҳарларнинг шайхлари ва муҳтасиблар алоҳида ўрин тутган. Майда қаллобликлар, савдо-сотик ишларидаги алдов ёки тарозидан уриш ҳолатлари билан боғлиқ шикоятларни шариат қонунларига асосан муҳтасиблар ҳал этган². Ғазнавийлар давлатида муҳтасиб лавозимига ҳалол, саводли, шариат нормаларига оғишмай риоя қилувчи шахслар тайинланган. Маҳмуд Ғазнавий шариат нормаларига риоя қилиниши устидан назоратни амалга оширувчи муҳтасибларга кенг ваколатлар берган.

Салжуқийлар давлати султонлари эса жуда кенг амалда чекланмаган монарх ҳуқуқларига эга бўлиб, мансбдорлар устидан тушган шикоятларни ҳал қилган, ерларни ҳаёда қилган, мансбдорлар ва қўшин бошлиқларини тайинлаган, муҳим давлат ишларини ҳал этишда кенгаш чақириб, саркарда ва қўмондонларнинг фикрларини олишга ҳаракат қилган³. Салжуқий ҳукмдорлардан бири Муҳаммад Тўғрулбек ҳар

¹ Сиёсатнома (Сияр ул-мулк) /Низомулмулк. Масыуль муҳаррир Шариф Холмурод. Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари Шодмон Воҳид, Афтондил Эркинов. — Тошкент: Янги аср авлоди, 2019. — 304 бет (24-бетдан олинди).

² Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи: (Энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар) // Масыуль муҳаррир: Б. Аҳмедов/. — Т.: «Шарқ», 2001. — 368 б. (95-бетдан олинди).

³ Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи: (Энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар) // Масыуль муҳаррир: Б. Аҳмедов/. — Т.: «Шарқ», 2001. — 368 б. (127-бетдан олинди).

ҳафтада икки кунни Хуросон подшоҳларининг қоидаларига мос ҳолда аҳолини ўзи қабул қилиб, низо ва жанжалларни ҳал этгани манбаларда қайд этилган⁴.

Хоразмшоҳлар давлатида муҳим лавозимлардан бири қиссадордир. Қиссадор – бир ҳафта давомида султон номига ёзилган ариза ва илтимосномаларни йиғиб, пайшанбадан жумага ўтар кечаси султонга топширган. Жума куни эса султоннинг жавобини ариза эгаларига етказган⁵.

Амир Темур даврида ҳам мурожаатлар билан ишлаш учун арзбеги лавозими жорий этилган эди. Арзбеги барча шикоятлар, аризалар ва таклифларни шахсан Амир Темурга билдириш ҳуқуқига эга бўлган. Бу ҳақида «Темур тузуқлари»да шундай ёзилган: «Яна ҳукм қилдимки, бир кишини арзбеги қилиб тайинласинлар. У сипоҳ, раият ва арз-дод қилиб (хузуримга) келувчиларнинг аҳволини, мамлакатнинг обод-хароблиги-

ни, муҳим ишлардан қайси бири битган-битмаганлигини менинг арзимга етказиб турсин»⁶.

Тарихшунос Баҳодир Аҳмедов Амир Темур давлатида муҳтасиблар алоҳида мавқега эга бўлгани, улар диний маросимлар, урф-одатлар ва шариат қонуларининг бажарилиши (фуқароларнинг мурожаатлари шариат нормаларига асосланган ҳолда адолатли ҳал этилиши) устидан назоратни амалга оширганини таъкидлайди⁷.

Соҳибқирон бобомиз давлатни бошқаришда мудом адолат тамойилига риоя қилишга катта аҳамият берган. Қонун олдида ҳаммининг, жумладан, ўз оила аъзоларининг ҳам тенг ҳуқуқли бўлишини таъминлашга интилган. Испан элчиси Клавиҳонинг кундаликларида қайд этилишича, Амир Темурнинг севимли келинларидан бири Хонзодабегим 1399 йили Самарқандга ташриф буюради. Хонзодабегим ташрифдан

⁴ Агаджанов С.Г. Государство Сельджукидов и Средняя Азия в XI-XII вв. М., Наука, 1991 г.

⁵ Эшов Б. Ўзбекистон давлатчилиги ва бошқарув тарихи. -Т.: «Ўзбекистон миллий университети», 2012 йил. 121-б.

⁶ Соғуний А. Темур тузуқлари; тарихий адабиёт / А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов. – Тошкент: Yangiyul Poligraph Service, 2019. – 160 б. (120-бетдан олинди).

⁷ Аҳмедов Б. Амир Темур дарслари: Умумий таълим ва махсус тарих мактаблари ўқитувчилари ва ўқувчилари учун қўлланма. — Т.: «Шарқ», 2001. — 144 б. (53-бетдан олинди).

муддаоиси эрининг, яъни Мироншоҳ Мирзонинг ичкиликка ружу қўяётгани, давлат ишларини ўз холига ташлаб қўйгани ҳақида Амир Темурни хабардор этиш эди. Ҳукмдор келинининг шикоятини эшитиб, бир гуруҳ ишончли одамларига бу вазиятни текшириш учун Табризга юборади. Текширув давомида Мироншоҳ Мирзо олий девоннинг тўловларини нотўғри ишлатгани аниқланади. Амир Темур ўғлини ва унинг атрофидаги амалдорларини бу қилмишлари учун жазолайди⁸.

Мурожаатларга эътибор Амир Темур салтанатида адолатли, интизомли ва мустаҳкам давлат барпо этишнинг асосий устуларидан бири ҳисобланган. Шунинг учун арз ва шикоятларни синчковлик билан ўрганиш, қонуний ва одилона ҳал этиш дастаклари мукамал ишлаб чиқилган ҳамда амалиётда қўлланган. Аҳолининг ҳар бир арзи ва шикоятларини ўрганиб чиқиш ҳамда уларга жавоб берилишини шахсан Амир Темурнинг ўзи ва мамлакатда қонунларнинг бажарилиши устидан назоратни муҳтасиблар амалга оширган.

Амир Темур давлатида фуқароларнинг мурожаатларига эътибор бериш қуйидагиларда намоён бўлади:

- 1** фуқароларга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, бузилган ҳуқуқларини тиклаш мақсадида олий ҳокимият (даргоҳ) органига тўғридан-тўғри мурожаат қилиш имконияти берилган;
- 2** аҳолига ўз мурожаатлари (таклифлари) орқали маълум даражада давлат бошқаруви ишларида иштирок этиши учун шароит яратиб берилган;
- 3** аҳоли яшайдиган ҳудудлардаги вазият, уларнинг турмуш тарзи Амир Темур томонидан раиятнинг арз ва шикоятини ҳал қилиш учун лавозимга тайинланган масъул шахс (амалдор)лар томонидан аниқланган.

Темурийлар давридан кейин шайбонийлар (1500-1601), аштархонийлар (1601-1756), манғитлар (1756-1920), кўнғиротлар (1770-1920) сулолалари, Қўқон хонлиги ҳукмдорлари (1709-1867) бошқарув тизимида ҳам даргоҳ ва девонларни сақлаб қолишга ҳаракат қилинган. Ҳукмдорлар анъанага кўра, фуқароларнинг арз-додлари ва шикоятларни кўриб чиқишга катта аҳамият берган.

Бухоро хонлигида давлат бошлиғи маҳкамасининг икки махсус ходими бўлиб, улар амирнинг қундалик ишини юритиш масалалари билан бевосита шуғулланган. Улардан бири парвоначи бўлиб, амир фармонлари ва бошқа қарорларини бекларга ҳамда бошқа мансабдор шахсларга етказиш масалалари билан шуғул-

ланган. Иккинчи лавозим эгаси додхоҳ, яъни давлат бошлиғига турли масалалар бўйича келиб тушадиган ариза ва шикоятларни қабул қилиб, унга етказиш ҳамда берилган жавобларни ўз эгаларига қайтариш вазифасини бажарган⁹.

Камат туманида яшовчи Тўхтаой исми аёл 1875 йилда амир Саййид Музаффарга (1860-1885) шикоят билан мурожаат қилади. Мурожаатида Бурхон исми шахс уни турмушга чиқишга мажбурлаётганини билдиради. Амир Бухоро қозикалонига мазкур ҳолатни текшириш ва сабабларини аниқлаш бўйича топшириқ беради¹⁰.

Бундан кўринадики, Бухоро амирлигида нафақат эркак мурожаатчилар, балки аёлларнинг ҳам мурожаатлари тингланган ва уларнинг

⁸ Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406). М., «Наука», 1990, 117-118-бетлар.

⁹ Холиқова Р. Амирликдаги амалу унвонлар // Фан ва турмуш. – Тошкент, 2000. – № 4. – 14-6.

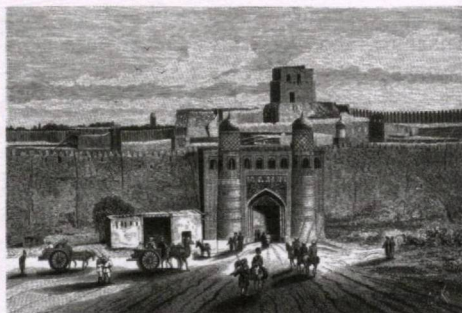
¹⁰ Шодиев Ж.М. Бухоро амирлигида давлатчилик масалалари: Олий ўқув юрти талабалари учун ўқув қўлланма/ Масъул муҳаррир: Ҳ.Б.Боев. Т.: Тошкент давлат юридик институти, 2005. – 74 бет. (50-бетдан олинди).

хуқуқларини ҳимоя қилиш, бузилган хуқуқларини тиклаш чоралари кўрилган.

Хива хонлигида ҳам фуқароларнинг мурожаатлари билан ишлаш ўзига хос хусусиятга эга бўлган. Жумладан, Муҳаммад Ризо Огаҳийнинг «Фирдавс ул-иқбол» асарида XIX аср бошларида Хоразмнинг ҳудудий яхлитлигини тиклаш учун фаол ҳарбий юришлари билан ажралиб турган кўнғирот ҳукмдорларидан бири – Муҳаммад Раҳимхон I (1806-1825) хонлиқнинг турли қисмларига аҳолининг ариза ва шикоятларини тинглаш учун жуда кўп марта борганлиги қайд этилган¹¹.

Кўқон хонлигида ҳар бир шаҳар, вилоят ва беклик ўз қозисига эга бўлиб, фуқароларнинг ариза ва шикоятлари, кундалик иқтисодий ва ижтимоий масалалар қозилар томонидан ҳал этилган, қозиси бўлмаган ҳудудларда унинг вазифасини раис бажарган.

Қозихона икки хонадан иборат бўлиб, улардан бирида қози ва муфти аълам, иккинчи хонада эса котиб бўлган. Ариза ва шикоятларни кўриб чиқиш учун аниқ кун ёки вақт белги-ланмаган. Шунинг учун ҳар бир киши ҳар куни мурожаат қилиши мумкин бўлган. Қозихонада

махсус шахс (жарчи) бўлиб, ариза ва шикоятларни овоз чиқариб ўқиган¹². Томонлардан бири қози томонидан чиқарилган қарордан норози бўлган тақдирда, ариза билан бекка мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган. Бек, ўз навбатида, мустақил қарорлар қабул қилган. Шуниси муҳимки, ҳар қандай шахс, яшаш жойидан қатъи назар, қозига мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган. Қози томонидан чиқарилган адолатсиз ҳукм ёки қарорга қозикалон ўзгартириш киритиши мумкин бўлган. Бундай ҳолатда қозикалон чиқарган қарорга қози ҳеч қандай эътироз билдира олмаган¹³.

Келтирилган тарихий манбалар, эсдаликлар, ҳукмдорларнинг иш тутимидан шундай хулосага келиш мумкин:

- **биринчидан**, Ўзбекистон ҳудудида ҳукмронлик қилган барча сулолаларда аҳолининг мурожаатларига алоҳида эътибор берилган, давлат бошлиқлари мурожаатларни қонуний ва адолатли ҳал қилиш учун ҳаракат қилганлар;
- **иккинчидан**, ҳар бир сулола даврида раиятнинг мурожаатларини қабул қилиш, уларни давлат бошлиғига етказиш ёки мурожаатларни ҳал қилиш билан шуғулланувчи махсус лавозимлар бўлган;
- **учинчидан**, сулола бошлиқлари ҳисобланган ҳукмдорларга нафақат эркак мурожаатчилар, балки аёллар ҳам ўзларининг арз ва шикоятлари билан мурожаат қилганлар. Ўша даврларда ҳам аёлларнинг хуқуқларини рўёбга чиқариш, гендер тенглигини таъминлаш чоралари кўрилган.

Шерзод ЗОКИРОВ,

Бош прокуратура академияси докторанти

¹¹ Firdaws al-iqbal. History of Khorezm by Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Riza Mirab Agahi, trans. from Chaghatay and annot. by Yuri Bregel (Leiden, Boston, Köln: Brill, 1999). P. 456-457.

¹² Наливкин В. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886. – IV, 215 с.

¹³ Муҳитдинов Алишер. Историко-правовые аспекты судебной системы Кокандского ханства // Вестник ТГУПБП. 2018. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriko-pravovye-aspekty-sudebnoy-sistemy-kokandskogo-hanstva> (дата обращения: 02.03.2020).

Қонунчиликдаги
сўнги янгиликлар

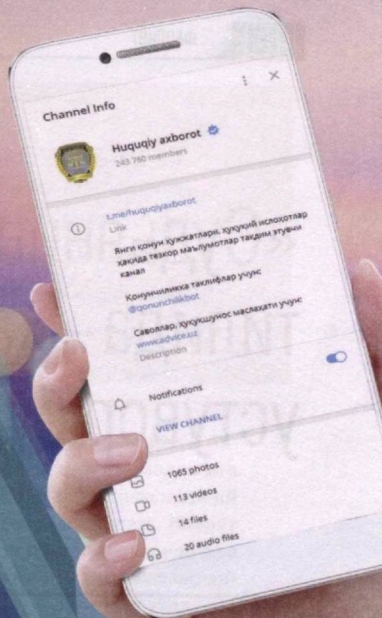
Янги қонун
ҳужжатларига
тушунтиришлар

Расмий манба

ҲУҚУҚИЙ АХБОРОТ ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛИ

t.me/huquqiyaxborot

Ахборотни расмий ва ишончли манбадан олинг!

Ахборот кўплиги ва хилма-хиллиги замонида Адлия вазирлигининг [@huquqiyaxborot](https://t.me/huquqiyaxborot) канали тўғри, аниқ ва ишончли манбалардан бири ҳисобланади.

- ♦ ўзбек тилида (кирилл алифбосида) – <https://t.me/huquqiyaxborot>
- ♦ ўзбек тилида (лотин алифбосида) – https://t.me/huquqiyaxborot_lotin
- ♦ рус тилида – <https://t.me/pravoinfo>
- ♦ инглиз тилида – <https://t.me/leginfo>

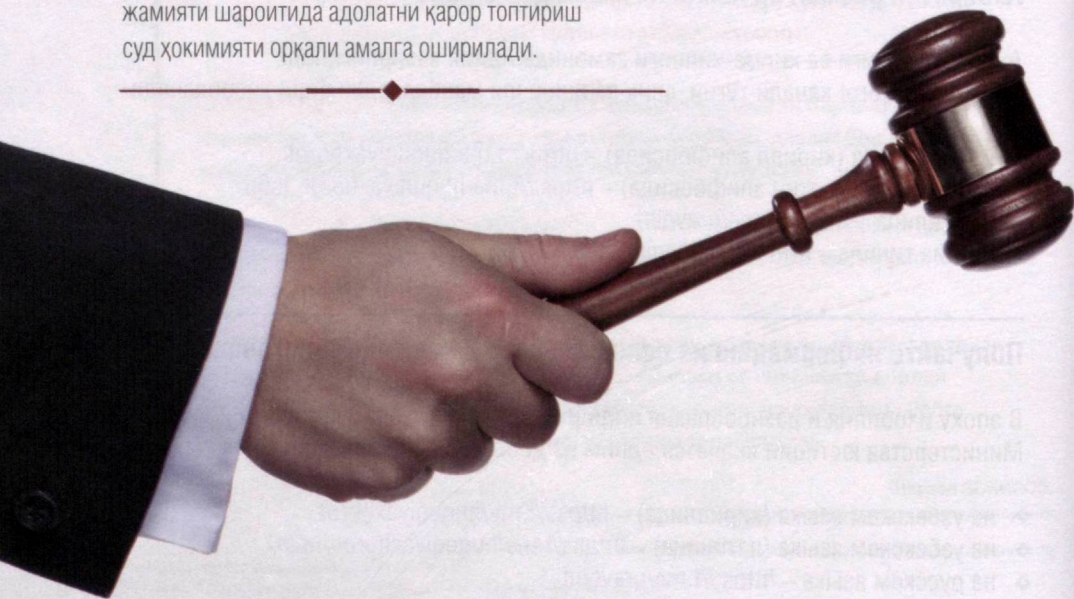
Получайте информацию из официального и надежного источника!

В эпоху изобилия и разнообразия информации канал [@huquqiyaxborot](https://t.me/huquqiyaxborot) Министерства юстиции является одним из достоверных, точных и надежных источников.

- ♦ на узбекском языке (кириллица) – <https://t.me/huquqiyaxborot>
- ♦ на узбекском языке (латиница) – https://t.me/huquqiyaxborot_lotin
- ♦ на русском языке – <https://t.me/pravoinfo>
- ♦ на английском языке – <https://t.me/leginfo>

«Судьянинг онгида – адолат, тилида – ҳақиқат, дилида – поклик устувор бўлиши лозим»

Президент Шавкат Мирзиёев ҳар гал суд тизими, унинг мустақиллигини таъминлаш ҳақида гапирганида адолат тушунчаси, унинг ҳаётимизда нақадар муҳим аҳамият касб этишини ҳижжалаб тушунтиради. Бунинг сабаби – ҳуқуқий демократик давлат ва очик, эркин фуқаролик жамияти шароитида адолатни қарор топтириш суд ҳокимияти орқали амалга оширилади.

Президентимиз 2020 йил 30 июнь кuni одил судловни таъминлаш ва коррупцияга қарши курашиш борасидаги вазифалар муҳокамасига бағишланган видеоселектор ййгилишида ҳам судлар фаолиятига алоҳида тўхталиб, «Суд биносига келган ҳар бир инсон Ўзбекистонда адолат борлигига ишониб чиқиб кетиши керак» дея таъкидлади.

Судлар олдига қўйилган бу талаб ҳар бир судья фаолиятидаги асосий мақсад бўлиб қолиши зарур ва шарт.

Сўнгги йилларда соҳада амалга оширилаётган тизимли ислохотлар натижасида суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимояси кафолатларини кучайтириш ва одил судловга эришиш даражаси ошди. Ўтган қисқа давр ичида замонавий концепцияга асосланган мутлақо янги суд тизими яратилди. Шу тариқа суд ҳокимияти мустақиллигининг конституциявий принципини амалда таъминлаш имконияти вужудга келди.

Суд давлат номидан қарор қабул қилади. Шундай экан, судья судьялик мақомига мос шахс бўлиб шаклланиши учун қонунларда ёзилмаган, аммо амал қилиш лозим бўлган юксак инсоний фазилатларга ҳам қатъий риоя этиши зарур. Судья қандай масалани ҳал қилишидан қатъи назар, ҳалоллик, ҳолислик ва адолатни ўзига шиор қилиб олиши лозим. Бунинг учун у ўз касбининг билимдони, ҳаётий тажрибага эга, ҳар томонлама етук, савияси баланд ва ҳуқуқий маданиятли шахс бўлиши керак.

Жиноят ишлари бўйича Самарқанд вилоят, туман (шаҳар) судлари томонидан ҳам одил судловни амалга ошириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш борасида шу йилнинг биргина 5 ойи давомида муайян ишлар амалга оширилди. Бу даврда 1509 нафар шахсга нисбатан 1258 та жиноят иши кўриб чиқилди. Таҳлил қилинаётган даврда 360 та жиноят иши

тарафларнинг ярашгани муносабати билан Жиноят кодексининг 66¹-моддасига асосан тугатилиб, 379 нафар шахс жиноий жавобгарликдан озод қилинди. Вилоят судларининг барча инстанцияларида 8 та жиноят иши бўйича 8 нафар шахс оқланди, 126 нафар шахс суд залининг ўзиданоқ озод қилинди. Эътиборлиси, тамомланган жиноят ишларининг 39,9 фоизи ёки 503 таси сайёр суд мажлисларида кўриб чиқилди.

Бу мисолларни бежиз келтирмадим. Ҳар бир жиноят иши ортида инсон тақдирини ётади. Шу маънода, судьялик касбида ишчанлик, ҳушёрлик, ҳаёт тажрибасини мукаммал эгаллаган, тинимсиз ҳаракат, машаққатли меҳнат ва «етти ўлчаб, бир кес» мақолига амал қилиш одатга айланмоғи зарур. Судьялар халқнинг ишончига сазовор бўлиш учун қонуний ваколати ва мажбурияти доирасида, масъулиятни чуқур ҳис қилган ҳолда вазифасини самимият билан, беғараз бажариши керак.

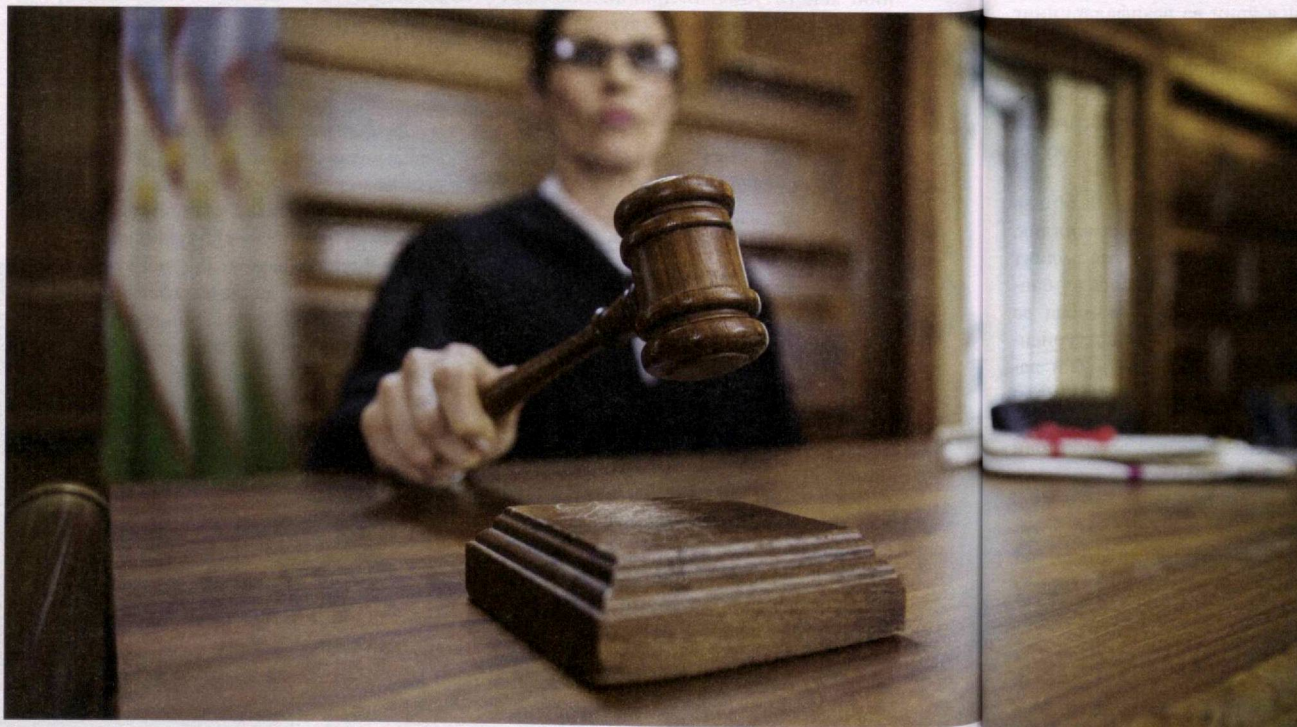
Президентимиз конституциямиз қабул қилинганининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида «Судьянинг онгида – адолат, тилида – ҳақиқат, дилида – поклик устувор бўлиши лозим» деган пурмаъно фикрни айтган эди. Зеро, иши судга тушган ҳар қандай шахс судьядан фақат ҳақиқат ва адолат кутади. Шунинг учун судья ўз фаолиятида эътиборсизликка ёки таваккалчиликка йўл қўйиши асло мумкин эмас.

Олим ҲАЙИТОВ,
жиноят ишлари бўйича
Самарқанд вилояти суди раиси

Мустақил судьялар корпуси

уни шакллантиришга қаратилган халқаро стандартлар

Судьялар корпусини шакллантиришда уларнинг мустақиллигини таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини таҳлил қилиш, ривожланган давлатларнинг бу борадаги қонунчилигини ўрганиш асосида миллий қонун ҳужжатларини такомиллаштириш масаласи долзарб бўлиб турибди.

Ишларни судда кўриш сифатини ошириш ҳамда ҳолис, адолатли ва қонуний қарорлар қабул қилиш учун тарафларнинг тенглиги ва тортишувчанлигини таъминлаш механизmlарини кенгайтириш мақсадида 2020 йилнинг 24 июль куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони қабул қилинди¹.

Мазкур фармонга кўра судьяларнинг мақоми, мустақиллиги кафолатларини кучайтиришга оид қонун ҳужжатларини такомиллаштириш асосий вазифа қилиб белгиланди.

Суд мустақиллигини таъминлашда судьяларнинг тайинланиши, танланиши, бошқа судга ўтказилиши каби омиллар муҳим аҳамият касб этади. Суд тизими ҳар қандай сиёсий таъсирдан холи бўлиши керак. Шунинг учун судьялар корпусини шакллантириш жараёнида қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятнинг роли камайтирилиши лозим.

Судьяларнинг лавозимини кўтариш билан боғлиқ меъёрлар уларни танлашда қўлландиган қарорлар каби мустақил ва ҳолис мезонларга асосланган бўлиши, БМТнинг «Суд органлари мустақиллигининг асосий принциплари»нинг 13-принципида судьянинг лавозимга ҳолисликка, хусусан қобилияти, ахлоқи ва тажрибасига асосланган ҳолда кўтарилиши кераклиги белгиланган². Яъни, судьяни у ё бу лавозимга кўтариш учун унинг ижтимоий келиб чиқиши, диний эътиқоди, қарашлари, миллати ёки бошқа жиҳатлари эмас, айнан қобилияти, ахлоқи ва тажрибаси асосий мезон бўлиши шарт.

Минтақавий халқаро стандартларда судьяларни аттестациядан ўтказиш ваколатли суд органи томонидан эълон қилинган ҳолис мезонларга асос-

ланган бўлиши ва судьяларга ўз фикрини билдириш ҳамда аттестация натижаси бўйича мустақил органга ёки судга шикоят қилишига имконият берилиши кераклиги³ назарда тутилган.

«Одил судлов мустақиллиги тўғрисидаги умумжаҳон декларацияси лойиҳаси»да⁴ (Сингви декларацияси) судьяларнинг юқори лавозимга кўтарилиши тартибга солувчи норма мустаҳкамланган. Унга кўра судьяларнинг юқори лавозимга кўтарилиши уларнинг ахлоқи, мустақиллиги, малакаси, тажрибаси, инсонпарварлиги ва қонун устуворлиги принципига содиқлиги каби мезонларга асосланган бўлиши лозим⁵.

Бундан ташқари, Сингви декларациясида судьяларни бир юрисдикциядан бошқасига ёки бир лавозимдан бошқасига уларнинг розилигисиз ўтказиш мумкин эмаслиги, аммо суд тизими томонидан ишлаб чиқилган ягона сиёсатга мувофиқ амалга ошириладиган ҳолатларда буни синчковлик билан ўрганиш кераклиги назарда тутилган⁶.

Шунингдек Халқаро адвокатлар ассоциацияси томонидан қабул қилинган «Судья-

¹ www.lex.uz

² Суд органлари мустақиллигининг асосий принциплари. БМТнинг жинойтчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича 1985 йил 26 августдан 6 сентябргача Миланда бўлиб ўтган еттинчи конгрессида қабул қилинган ва БМТ Бош ассамблеясининг 1985 йил 29 ноябрдаги 40/32-резолуцияси билан тасдиқланган. //Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига оид халқаро ҳужжатлар: тўплам. Тошкент: «Адолат», 2004. 110 – 111 б.

³ COE Recommendation (2010) 12 on judges and CCE Magna Carta of judges. <https://rm.coe.int/16807482c6>.

⁴ Draft Universal Declaration on the Independence of Justice («Singhvi Declaration»). <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/SR-Independence-of-Judges-and-Lawyers-Draft-universal-declaration-independence-justice-Singhvi-Declaration-instruments-1989-eng.pdf>.

⁵ Draft Universal Declaration on the Independence of Justice («Singhvi Declaration»). <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/SR-Independence-of-Judges-and-Lawyers-Draft-universal-declaration-independence-justice-Singhvi-Declaration-instruments-1989-eng.pdf>.

⁶ Draft Universal Declaration on the Independence of Justice («Singhvi Declaration»). <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/SR-Independence-of-Judges-and-Lawyers-Draft-universal-declaration-independence-justice-Singhvi-Declaration-instruments-1989-eng.pdf>.

ларнинг мустақиллиги бўйича минимал стандартларда ҳам судьяларни бир суддан бошқасига ўтказиш ваколати суд органига берилиши кераклиги ва бу судьянинг розилиги билан амалга оширилиши лозимлиги белгиланган⁷.

БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси судьялар юқори лавозимга маъмурий органларнинг қарорига кўра кўтарилса, бу уларни сиёсий босим остида қолдириши ва мустақиллиги ва ҳолислигини хавф остига қўйиши мумкинлигини таъкидлаган⁸.

Европа кенгаши Вазирлар қўмитасининг 2010 йилги 12-тавсиясида суд тизимининг иерархияси судьяларнинг индивидуал мустақиллигига путур етказмаслиги кераклиги⁹ белгиланган.

Шу нуқтаи назардан, Инсон ҳуқуқлари қўмитаси Адлия вазирлиги судлар фаолиятини текшириши суд ҳокимияти-

нинг мустақиллигига таҳдид эканлигини таъкидлаган¹⁰.

Аксарият халқаро стандартларда судьяларни лавозимга тайинлаш ва бошқа судга ўтказиш тўғрисидаги қарорлар ҳукуматнинг сиёсий органлари томонидан эмас, балки суд ҳокимияти томонидан қабул қилиниши лозимлиги белгиланган. Бу юрисдикцияга тегишли қарорлар нотўғри сабабларга кўра қабул қилинмаслигини таъминлаш учун ҳам зарурдир.

«Судьяларнинг мақоми тўғрисида»ги Европа хартиясининг 2.1-бандига кўра судьяни танлайдиган орган бўлажак судьянинг хатти-ҳаракати доимо ҳурматга эга бўлишига ишонч ҳосил қилиши керак, бу ҳокимият органлари ва суд процесси иштирокчилари билан кўпинча ўта оғир вазият-

ларда бўладиган мулоқотларда муҳимдир.

Европа судьяларининг маслаҳат кенгаши судьяларни танлаш ва лавозимга тайинлашда ишлатиладиган барча ҳолис мезонлар лойиқлик, малака, қобилият уйғунлиги ва самарадорликка асосланган бўлиши кераклигини назарда тутган¹¹. Айрим давлатларда судьяларни тайинлаш ёки лавозимга кўтариш конституция ва қонунга мувофиқ давлат раҳбарининг ваколатига қиради. Европа судьялари маслаҳат кенгашининг 10-хулосаси 49-бандида айнан шу жиҳатга эътибор қаратилиб, гарчи судья давлат раҳбарининг расмий қарори билан тайинланиши кенг тарқалган бўлса-да, судьяларнинг жамиятдаги ўрни ва вазифаларининг туб моҳиятидан келиб чиқиб бундай қарорлар судьялар кенгашининг таклифига кўра давлат раҳбари томонидан амалга оширилиши мақсадга мувофиқлиги белгиланган¹².

Европа кенгаши Вазирлар қўмитасининг «Мустақиллик, самарадорлик ва масъулият тўғрисида»ги тавсияси 44-бандида «Судьяларни танлаш ва лавозимга ўтказиш тўғрисидаги қарорлар қонун ёки ваколатли органлар томонидан олдиндан белгилаб қўйилган ҳолис мезонларга асосланиши керак. Бундай қарорлар ишни кўриб чиқиш учун зарур бўлган малака, кўникма ва салоҳиятни ҳисобга олган ҳолда, инсон кадр-қимматини ҳурмат

⁷ IBA Minimum standards of judicial independence. (Adopted 1982). www.ibanet.org.

⁸ Заключительные замечания Комитета по правам человека по Азербайджану, Документ ООН № ССРР/СО/73/АЗЕ, п. 14.

⁹ COE Recommendation (2010) 12 on judges and CJJE Magna Carta of judges. <https://rm.coe.int/16807482c6>.

¹⁰ Заключительные замечания Комитета по правам человека по Румынии, Документ ООН № ССРР/С/79/Add.111, п. 10.

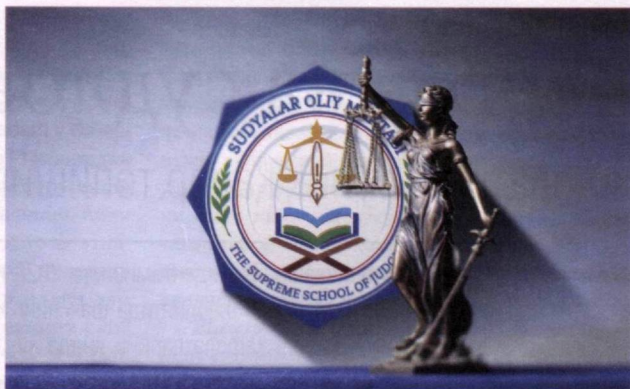
¹¹ Консультативный совет Европейских судей (КЕСЕ). Заключение № 1 (2001). Страсбург, 23 ноября 2001 г. <https://rm.coe.int/1680747b8e>.

¹² Консультативный совет Европейских судей (КЕСЕ). Заключение № 10 (2001). Страсбург, 23 ноября 2001 г. <https://rm.coe.int/1680747b8e>.

қилиш йўлида қонунни қўллаш қобилиятини ҳисобга олган ҳолда қабул қилиниши лозим» деб кўрсатилган¹³.

Судьяни танлаш ва лавозимга ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилишга ваколатли орган ижро этувчи ва қонун чиқарувчи ҳокимиятдан мустақил бўлиши шарт. Судьяларнинг мустақиллигини таъминлаш учун бундай орган аъзоларининг камида ярми ҳамкасблари томонидан сайланадиган судьялар бўлиши керак¹⁴.

Бироқ конституция ёки бошқа қонун ҳужжатларида давлат раҳбари, ҳукумат ёки қонун чиқарувчи ҳокимият судьяларни танлаш ва лавозимга тайинлаш ваколатига эғалиги кўзда тутилган бўлса, суд тизими вакиллариан иборат

мустақил ва ваколатли орган юқоридаги органларга тавсия бериши ёки фикр билдириш ҳуқуқига эга бўлиши шарт¹⁵.

Мустақил органлар имкон қадар кенг вакилликка эга бўлиши, уларнинг қарор қабул қилиш механизми шаффоф ва

сабаблари кўрсатилган ҳамда мурожаат этувчиларнинг талабига биноан очиқ бўлиши керак. Нолойиқ деб топилган номзод қарорга ёки қарор қабул қилиш жараёни юзасидан шикоят бериш ҳуқуқига эга бўлиши лозим¹⁶.

Судьяларни тайинлаш, танлаш, юқори лавозимга кўтариш, бошқа судга ўтказишда халқаро стандартлар муҳим аҳамият касб этишини эътироф этган ҳолда қуйидаги асосий мезонларни қонунчиликда мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқ:

- 1** судьяларни тайинлаш, танлаш, юқори лавозимга кўтариш, бошқа судга ўтказиш жараёни ҳар қандай сиёсий таъсирдан холи бўлиши керак;
- 2** бу жараён фақатгина холис мезонлар, яъни қобилият, фазилат ва тажриба асосида амалга оширилиши лозим;
- 3** судьяни бошқа судга ўтказиш унга нисбатан жазо чораси сифатида қўлланмаслиги зарур;
- 4** судьяда ўзига нисбатан чиқарилган ҳар қандай қарор юзасидан шикоят қилиш ҳуқуқи бўлиши шарт.

Маликахон ҚАЛАНДАРОВА,

Судьялар олий мактаби «Иқтисодий ҳуқуқ» кафедраси мудири, юридик фанлар номзоди.

Одилжон СУЛАЙМАНОВ,

юридик фанлар номзоди

¹³ COE Recommendation (2010) 12 on judges and CCJE Magna Carta of judges. <https://rm.coe.int/16807482c6>.

¹⁴ COE Recommendation (2010) 12 on judges and CCJE Magna Carta of judges. <https://rm.coe.int/16807482c6>.

¹⁵ COE Recommendation (2010) 12 on judges and CCJE Magna Carta of judges. <https://rm.coe.int/16807482c6>.

¹⁶ COE Recommendation (2010) 12 on judges and CCJE Magna Carta of judges. <https://rm.coe.int/16807482c6>.

Тергов ва судлов сифати адолатнинг тўлиқ қарор топишига хизмат қилади

Эътироф этиш керак, Президентимизнинг 2020 йил 10 август куни имзоланган «Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони малакали ва тўлақонли тергов ўтказиш ҳамда одил судловни таъминлаш борасида муҳим қадам бўлди. Таъбир жоиз бўлса, мазкур ҳужжатни тарихий деб аташ мумкин.

Албатта, ушбу фармон билан розилик берилаётган таклифлар, тақиқланаётган ҳолатлар ва ўрнатилаётган тартиблар бўйича Олий Мажлис Қонунчилик палатасига қонун лойиҳаларини киритиш белгиланди. Шу боис мен кўп йиллик тажрибага эга адвокат сифатида фармоннинг айрим бандлари юзасидан таклифларимни билдириб, янги қонунларни қабул қилиш жараёнида улар инobatга олинар деб умид қиламан. Дастлабки таклифим фармоннинг 2-банди билан боғлиқ.

Шах амалда ушланган ёки уни жиноят устида ушлаш билан боғлиқ тезкор тадбир амалда яқунланган ёхуд гумон қилинувчи деб эътироф этилганлиги ҳақидаги қарор унга маълум қилинган пайтдан бошлаб у билан боғлиқ процессуал ҳаракатларни ўтказишдан олдин унинг адвокат билан холи учрашиши таъминланиши шартлигини белгилаш. Айни ҳолатда «гумон қилинувчи деб эътироф этилганлиги ҳақидаги қарор унга маълум қилинган пайтдан бошлаб» деган жумладан олдин ҳам «шахс ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга олиб келинган пайтдан бошлаб» деган жумла билан тўлдирилиши янада муҳим. Шунингдек «у билан боғлиқ процессуал ҳаракатларни ўтказишдан олдин» жумласидан сўнг «ҳимоячи билан таъминлаб» деган сўзлар билан тўлдирилса, айни мuddао бўларди.

Айбига иқrorлик бўйича келишув институти жорий қилиш. Мен мазкур янгилик ҳар икки томонга, яъни суриштирув ва терговни олиб бораётган ходимга ҳам, суриштирув ва тергов қилинаётган шахсга ҳам фойдалилигини ҳамда қонунчиликдаги бўшлиқни тўлдиришини эътироф этмокчиман.

Ўта оғир жиноят содир этганликда гумон қилинаётган ёки айбланаётган шахсларга оид ишлар бўйича, шунингдек, шахсга нисбатан қамокқа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш масаласи кўриб чиқиладиганда ҳимоячининг иштирок этиши шартлигини белгилаш. Бу борада мен «ўта оғир» сўзлари ўрнига «қандай жиноят содир этганлигидан қатъи назар» деган жумлани киритган ҳолда жиноят содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган шахсларга оид ишлар бўйича ҳимоячининг иштирок этиши шартлигини белгилаш тарафдориман. Бу эса нафақат фармоннинг моҳиятига тўла мос келади, балки фуқароларнинг қонун олдида тенглиги принципига ҳам мувофиқ бўлади. Чунки ижтимоий ҳаёт катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган, оғир ва ўта оғир жиноятларни содир этишда гумон қилинаётган барча шахслар қонун олдида тенгдирлар.

Фармоннинг 3-банди бошидаги агар суд тергови вақтида судланувчининг унга илгари айблов қўйилмаган жиноятни содир этганлигини кўрсатувчи ҳолатлар аниқланса, судланувчи-

ни янги айблов бўйича жиноий жавобгарликка тортиш, шунингдек агар суд тергови вақтида жавобгарликка тортилмаган шахс томонидан жиноят содир этилганлигини кўрсатувчи ҳолатлар аниқланса, ушбу шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун асосларни аниқлаш ҳақида илтимоснома-ни судга киритиш ҳуқуқини иш бўйича барча тарафларга бериш қондаси ҳам тарафларнинг тенгҳуқуқлилигини, жиноятга жазонинг муқаррарлигини таъминлайди.

Шахсга эълон қилинган айблов, жиноят иши суднинг қайси инстанциясида кўрилаётганидан қатъи назар, ярашув институти доирасига тушадиган Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси махсус қисмининг моддаси ёки қисмига ўзгартирилган ҳолларда ярашув институтини қўллаш тартибини жорий қилиш. Эътироф этиш керак, бу янгилик ярашув институти жорий қилингандан буён амалиётда мавжуд бўлган муаммони ҳал этди. Бу билан тергов органи ҳар эҳтимолга қарши деб шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини чекловчи, яъни унинг айбини бўрттириб, ҳаракатини нотўғри квалификация қилиши натижасида ярашув институтининг ҳуқуқий оқибатидан, аниқроғи жиноий жавобгарликдан озод бўлишдан сунъий равишда маҳрум этувчи ҳолатларга барҳам берилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, фармоннинг 4-банди амалиётда тез-тез учраб турадиган салбий ҳолатларга барҳам берувчи тақиқларни, таъбир жоиз бўлса, олтин қондаларни ўз ичига олган. Терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов органлари ходимлари томонидан шахсни ғайриқонуний ҳаракатлар содир этишга ундаш ва бундай ундаш оқибатида содир этилган жиноят учун уни айблаш шулардан биридир. Аслида бу халқаро ҳуқуқ нормаси деб тан олинishi керак. Ёки фармонга биноан тақиқланаётган, шахсни жиноят ишида гумон қилинувчи ёки айбланувчи сифатида жалб қилиш учун асослар мавжуд бўлган ҳолларда (экспертиза ёки тафтиш ўтказиш талаб этиладиган ҳоллар бундан мустасно) уни гувоҳ тариқасида сўроқ қилиш, шунингдек, унга гумон қилинувчи ёки айбланувчининг процессуал ҳуқуқлари тушунтирилгунига қадар ундан бирон-бир ёзма ёки оғзаки кўрсатув олиш ҳолатини олайлик. Ал-

батта, гувоҳнинг процессуал ҳолати гумонланувчининг; айбланувчининг процессуал ҳолатидан тубдан фарқ қилади.

Масалан, Жиноят-процессуал кодекснинг 46-ва 48-моддаларига кўра айбланувчи, гумонланувчи кўрсатув беришдан бош тортишга ҳақли. Ҳатто уларнинг зиммасига кўрсатув бериш мажбуриятини юклаш тақиқланади. Кодекснинг 66-моддасига мувофиқ эса гувоҳ ўзига маълум бўлган ҳолатларни ҳаққоний сўзлаб бериши, берилган саволларга жавоб қайтариши шарт. Баъзан кўрсатув беришдан бош тортганлик ёки била туриб ёлғон кўрсатув берганлик учун жавобгар ҳам бўлади. Аслида иш бўйича бошиданоқ айбланувчи ёки гумонланувчининг ҳуқуқ ва эркинликлари поймол қилиниб, жавобгарлик борлиги ҳақида огоҳлантирилиб, таҳдид қилиниб, руҳий зўрлик ишлатилиб тушунтириш хати олинади ёки гувоҳ тариқасида сўроқ қилиниб, кўрсатув олинади.

Ваҳоланки, кодекснинг 22-моддасида «Иш бўйича ҳақиқатни аниқлаш учун фақат ушбу кодексда назарда тутилган тартибда топилган, текширилган ва баҳоланган маълумотлардан фойдаланиш мумкин. Гумон қилинувчидан, айбланувчидан, судланувчидан, жабрланувчидан, гувоҳдан ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслардан зўрлаш, кўрkitиш, ҳуқуқларини чеклаш ва қонунга хилоф бўлган ўзгача чоралар билан кўрсатувлар олишга ҳаракат қилиш ман этилади» дея қайд этилган. Бу билан судлар кўп ҳолатларда гўё тушунтириш хатини шахс ўз қўли билан ёзган ёки гувоҳни сўроқ қилиш баёнини имзолаган деб айбловга асос қилиб оладиган амалиётга чек қўйилмоқда. Бинобарин, мен юқоридаги нормани «бундай тартибда олинган ҳар қандай ёзма ва оғзаки кўрсатувни айбловга асос қилиб олиш ман этилади» деб тўлдиришни тақлиф этаман. Негаки Жиноят-процессуал кодексининг 88-моддасига асосан исбот қилишда зўрлик, пўписа қилиш, алдаш ва қонунга хилоф бошқа йўллار билан кўрсатув, тушунтириш, хулосалар олишга эришиш тақиқланади.

Ушланган гумон қилинувчи ёки айбланувчининг яқин қариндошларини процесс иштирокчиси сифатида жалб қилиш учун асослар бўлмаган ҳолларда уларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга чақириш ва сўроқ қилишнинг тақиқланиши эса яқин қариндошларига босим

ёки руҳий тазйик ўтказиш орқали гумон қилинувчи ёки айбланувчига таъсир этишнинг олдини олади. Ёхуд фармоннинг 5-бандидаги «Терговга қадар текширув ёки терговда ушланган шахсни ва озодликдан маҳрум қилиш жойларида жазони ўтаётган маҳкуми тиббий кўрикдан ўтказиш, шунингдек, вақтинча сақлаш ва тергов хибсхоналарида сақланаётган гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини гувоҳлантириш уларнинг ёки адвокатининг илтимосномасига асосан 24 соат ичида вақтинча сақлаш ва тергов хибсхоналари ёки жазони ижро этиш муассасалари тасарруфида бўлмаган тиббий муассасалар ходимлари томонидан амалга оширилиши шарт, бунда харажатлар илтимоснома киритувчи тараф ҳисобидан қопланади» деган қоида ҳам маҳкумга нисбатан қилиниши мумкин бўлган қийноқ ва бошқа ғайриинсоний ҳаракатларни яширишга барҳам беради.

Вояга етмаганлар, биринчи ва иккинчи гуруҳ ногиронлари ҳамда пенсия ёшига етган шахсларга нисбатан уч йилдан ортиқ бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо назарда тутилган қасддан содир этилган жиноятларга доир, шунингдек, эҳтиётсизлик оқибатида содир этилиб, бунинг учун беш йилдан ортиқ бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо назарда тутилган жиноятларга доир ишлар бўйича қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллашга йўл қўйилмайди.

Мазкур қоида бўйича мен «уч йилдан ортиқ бўлмаган муддатга» жумласи «беш йилдан ортиқ бўлмаган муддатга» деган жумла билан алмаштирилиши тарафдориман.

Бир сўз билан айтганда, Президентимизнинг ушбу фармони тергов фаолиятини халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда такомиллаштириш ҳамда қонун устуворлиги ва жавобгарликнинг муқаррарлиги принципларини рўёбга чиқариш орқали инсон ҳуқуқлари олий қадрият эканлигини таъминлашга хизмат қилади.

Қамбарали АБДУЛҲАЕВ,

Қўқон шаҳридаги «Адолат шамчироғи» адвокатлик фирмаси раҳбари

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БОШ ПРОКУРАТУРАСИ ХАБАР ҚИЛАДИ!

Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган рухсатномаларнинг берилиши, ер ажратилиши, ҳисоботлар тақдим этиш, банк-молия хизматларидан фойдаланишда белгиланган муддатлар ва тартибларнинг бузилиши ёки бошқа кўринишдаги бюрократик тўсиқларга дуч келсангиз;

давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат қилувчи органлар томонидан тадбиркорлик субъектлари ва хусусий мулкдорлар фаолиятига ноқонуний ара-лашилган, қонунга хилоф равишда текширишлар ўтказилган тақдирда ёхуд норматив-ҳуқуқий ва бошқа турдаги ҳужжатларнинг тадбиркорлик субъектлари фаолиятига салбий таъсири бор деб ҳисоблаб, уларни такомиллаштириш зарур десангиз;

Ўз ҳуқуқларингизни ҳимоя қилиш ҳамда таклифлар билдириш учун Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида ташкил этилган «Мурожаатларни телефон орқали қабул қилиш маркази»нинг 1007 қисқа рақамига кўнгироқ қилинг.

Шунингдек, Бош прокуратурада тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқий ҳимоясини янада кучайтириш бўйича мутасадди давлат органлари, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари ходимларидан иборат таркибда тузилган ташкилий-таҳлилий гуруҳга 0371-233-65-23 телефон рақами орқали мурожаат қилиш имконияти ҳам яратилган.

Ҳуқуқва қонуний манфаатларингизнинг тезкорлик билан ҳимоя қилиниши таъминланади.

№	Прокуратура органлари	Код	«Ишонч телефон»лари
1.	Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси	0371	232-10-07
2.	Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти	0371	233-10-07
3.	Андижон вилояти прокуратураси	0374	227-10-07
4.	Бухоро вилояти прокуратураси	0365	221-10-07
5.	Жиззах вилояти прокуратураси	0372	226-10-07
6.	Қашқадарё вилояти прокуратураси	0375	228-10-07
7.	Қорақалпоғистон Республикаси прокуратураси	0361	222-10-07
8.	Навоий вилояти прокуратураси	0436	210-10-07
9.	Наманган вилояти прокуратураси	0369	227-10-07
10.	Самарқанд вилояти прокуратураси	0366	232-10-07
11.	Сирдарё вилояти прокуратураси	0367	235-10-07
12.	Сурхондарё вилояти прокуратураси	0376	223-10-07
13.	Тошкент шаҳар прокуратураси	0371	271-10-07
14.	Тошкент вилояти прокуратураси	0371	230-10-07
15.	Фарғона вилояти прокуратураси	0373	244-10-07
16.	Хоразм вилояти прокуратураси	0362	227-10-07

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси

МИТТИ ҲИКОЯЛАР

Дори

Неваралар бир тишлаб ташлаб кетган олманинг у ёқ-бу ёғини пичоқда кесиб еб ўтирсам, неварам келиб сўради:

– Дода, нимага бизлардан қолган олмани еб ўтирибсиз? – Кейин ҳосилининг кўплигидан зўрға шохини кўтариб турган олма дарахти томон ияк қоқди. – Ана, кўп-ку.

– Сенлардан қолгани дори-да, болам.

– Дори? Қанақа дори?

Шунда раҳматли катта энамнинг: «Увол қилмагин, болам, кўр бўлиб қоласан» деган гапи эсимга тушиб, жилмайганча жавоб қилдим.

– Кўзни равшан қиладиган дори, кўзим...

Гўзал дунё

Бир куни Амир Темур хиёбонида тушлиқдан кейин дам олиб ўтирсам, Ўзбекистон халқ рассоми, ажойиб инсон Рўзи Чориев (охирати обод бўлсин) ўтиб қолди. Икки томонида иккита европалик гўзал қиз (натуршица бўлса керак). Қизлар ниҳоятда гўзал, бўйлари ҳам салкам икки метр. Рўзи ака сулувларнинг белидан келади. Менга кўзи тушган заҳоти қизларни ҳам ташлаб югургилаб олдимга келди. Бағрига босиб, ўпишиб кўришди. Рўзи ака билан турли тadbирларда, йиғилишларда кўришиб турардигу, лекин муносабатларимиз ўпишиб кўришадиган даржада эмас эди. Шу сабаб мен ўзимни тортиброқ турдим. Рўзи ака буни сезди.

– Биласизми, Шарофжон, – деди у негадир менга қарамай. – Мен қандай қилиб дунёни гўзал қилишни биламан.

Менинг юз ифодамдаги саволни ўқий олди, шекилли, ўзи жавоб бериб қўя қолди:

– Бу жуда осон: кўришаётган одамингиз билан ҳам, хайрлашаётган одамингиз билан ҳам ўзингизни гўё охирги марта кўришаётган ёки охирги марта хайрлашаётгандай тутишингиз керак. Шу одамни бошқа кўрмайсиз! Бу сўнги кўришингиз ё сўнги хайрлашингиз! Қандай кўришасиз? Қандай хайрлашасиз? Ҳозиргина бағрингизга босиб турган одамингиз ҳақида қандай қилиб ёмон ўй-

га борасиз? Боролмайсиз. Ана! Ҳамма ёқни одамийлик, меҳрибонлик, ғамхўрлик, мурувват босиб кетади...

Бунга кўп йил бўлди. Энди у одам йўқ... Ўша суҳбатни эсласам, ўзимни тортиброқ турганим ёдимга тушиб, хижолатдан қора терга ботиб кетаман.

Мундоқ ўйлаб қаралса, чиндан ҳам биз шунчаки саломлашамиз, шунчаки хайрлашамиз, ўша одамнинг кўзларини кўрмаймиз, афт-ангорига разм солмаймиз. Расм бўлиб қолган сўзларни шунчаки такрорлаймиз.

Келинг, бир-биримиз билан шунчаки саломлашмайлик, шунчаки хайрлашмайлик, бағримизга босиб, сидқидилдан салом-алик қилайлик. Зеро, Рўзи ака айтганидек, дунёни одамийлик, меҳрибонлик, ғамхўрлик, мурувват босиб кетсин!

Она

Раҳматли отамиз Норматов Бошбек Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиси бўлганлар. Бола эдим. Отамиз одамни титратиб юборадиган бир воқеани онамизга гапириб берганлари ҳамон эсимда.

— Вязьма йўналишидаги бир чоғроқ шаҳарчани душмандан озод қилдик, — дея гап бошлади отамиз. — Қаҳратон қиш. Икки қаватли ёғоч уйлар, кўча тўла ўликлар... Бир уйнинг иккинчи қаватида чиқсам, латта-путталар уюми ёнида бир аёл ўлиб ётибди. Битта ҳам душман йўқ — қочиб кетишган шекилли. Энди ўгирилиб кетмоқчи эдим, ўлик ёнидаги латта уюми қимирлагандай бўлди. Очиб кўрсам, ё кудратингдан, тирик чақалоқ ўлик онасини эмиб ётибди!.. Деразага югуриб бориб, пастдаги ҳамширани чақирдим. Зудлик билан ҳамшира-ю врачлар етиб келишди. Ҳайратланарли жойи шундаки, мурда совуқда қотиб қолган бўлса ҳам чақалоқ эмаётган кўкрак юмшоқ ва иссиқ эди, иккинчиси қотиб ётибди! Ҳарбий врачлар ҳам ҳайратда: одам ўлгандан кейин узоғи билан йигирма дақиқадан сўнг организмдаги барча аъзолар ўз фаолиятини тўхтатиши керак-ку!.. Врачларнинг айтишича, бу аёлнинг жони узилганига ўн кун, бўлмаганда бир ҳафта бўлган экан!.. Ҳамширалар тезда гўдакнинг таглигини алмаштиришди, қайтадан йўрғаклаб,

шинелга ўрашди. Орадан кўп ҳам вақт ўтгани йўқ, бир пайт қарасак, ҳозиргина чақалоқ эмиб турган қайноқ ва юмшоқ кўкрак ҳам иккинчисига ўхшаб совуқда қотиб ётибди. Худди жигаргўшасининг ишончли қўлларга тушганидан хотиржам бўлгандай... Биров гапириб берганида икки дунёда ҳам ишонмасдим, ўз кўзим билан кўрдим ахир... — деб отамиз ҳикоясини тугатдилар.

Нима бу? Бу не синоат, не мўъжизаки, она ўлгандан кейин ҳам юрагининг бир парчасига уммон қадар меҳр, осмон қадар муҳаббат соғинса! Табиат қонунларига бўйсунмайдиган, тиббиёт қонунларини тан олмайдиган ОНА МЕҲРИ олдида бутун борлиқ таъзимда.

Ўзбек характери

Бир куни кичкина қизчамни етаклаб бозорга тушдим. Узум олмақчи бўлдик. Бир баджаҳл, кўрс одам узум сотаяпти. Қовоғи меникидан ҳам баттар осилиб кетган. Яқинлашиб нархини сўрадим.

— Кўрмайсизми, ёзиб қўйибмиз-ку! — деб жеркиб берди у.

— Ҳа энди, бу бозор — харидор дегани савдолашади, тортишади.

— Сиз билан тортишиб ўтиришга вақтим йўқ! Олсангиз олинг, бўлмаса товарни тўсманг!

Барибир савдолаша бошладик. Мен у дедим, у бу деди, хуллас, ўн сўмлик узумни саккиз ярим сўмга келишдик.

Қараб турибман, ҳалиги амаки торозининг палласини тарақлатиб жаҳл билан узум тортаяпти. Бир пайт қизчамга кўзи тушиб, бутунлай бошқа оҳангда сўради:

— Ие, бу яхши қизалоқ экан-ку! Исмнинг нима? Ма, манови сенга... — деб салкам ярим кило келадиган узум бошини қизимга узатди. Ҳайрон бўламан, мен билан шунча таллашиб-тортишгани нима-ю, шунча узумни текинга бериб юборгани нима? Беришга берди-ю, лекин огоҳлантириб қўйишнаниян унутмади: — Бунинг эгин, хўпми? Дадангга берма, шундоқ ҳам у мени қароқчидай қақшатиб кетаяпти!..

Қарасам, бошқа сотувчилар ҳам унга жилмайиб қараб туришибди. Улар бу одамнинг сирти кўпол, лекин ички дунёси нечоғлик ёруғлигини билишар, у савдо қилаётганида доим кузатиб туришар экан. Уйга қайтаётиб эътибор қилсам, ўзим ҳам жилмайиб кетаётган эканман...

Тана ва руҳ

Бемор бўлишнинг бир яхши томони бор – ўйлашга, мушоҳада қилишга вақтингиз бемалол бўлар экан. Маълумки, одамзод тана ва руҳ (жон)дан иборат бўлади. Олимлар ўлим тўшағида ётган турли ёшдаги 6 минг одамни текшириб кўриб шундай хулосага келган: беморнинг жони узилган пайти мурда 0,04 гр. енгиллашган. Демак, руҳ (жон)нинг оғирлиги 0,04 грамм келаркан. Шуниси қизиқки, янги туғилган чақалоқ ўладими, 90 ёшли чол ўладими, оғирлиги бир хил – 0,04 гр. Демак, руҳ қаримайдиган, танага бўйсунмайдиган, алоҳида яралган субстанция экан. Ўйлаб кўрсам, бутун жамият ана шу субстанция учун эмас, тана учун ишлар экан. Оғир ва енгил саноат, транспорт, қурилиш, озиқ-овқат саноати, бичиш-тикиш, сартарошхона ва гўзаллик салонлари, ресторанлар, поликлиника-ю касалхоналар танамизга хизмат қилар экан. Буларнинг ҳеч бири руҳимизга керак эмас! Қимматбаҳо хориж машиналарини минамиз, 80-90 кило гўштимизни у ёқдан-бу ёққа олиб бориш учун керак, руҳимизга кераги йўқ – у чиби юра-

ди. Совуқ еганимиз учун кийинамиз, руҳ эса совуқ ҳам емайди, исиб ҳам кетмайди. Танамиз учун қор-ёмғирдан тўсадиган бир бошпана керак, руҳ учун мутлақо кераги йўқ. Руҳга тилла тақинчоқлар ҳам керак эмас. Ҳатто армия ҳам танамизга хизмат қилади – у ер-бу еримизга ўқ тегишидан, танамиз портлаб кетишидан асрайди.

Хўш, руҳимизга нима хизмат қилади? Руҳнинг «озуқа»си нима? Қўша-қўша нақшинкор иморатлар, ялтир-юлтир кийим-кечак, дуру гавҳар керак бўлмаса, унда руҳ учун нима керак?

Руҳимиз у қадар инжиқ эмас. Унинг «нони» – Аллоҳнинг каломи-ю, адабиёт ва санъат.

Шу пайт хаёл суришнинг белига тепиб, ҳамшира келиб қолди:

– Капельница олами-из!..

Уф-ф, буларнинг дастидан хаёл суриб ҳам бўлмайди... Игнадан илма-тешик бўлиб кетган билагимга игна тикиб чиқиб кетди.

Булар тагин танамни даволашяпти...

Годо

Ўтган йили рўза кунлари Бекобод томонга сафарга чиқадиган бўлиб қолдик. Мен рулданман, ёнимда шеригим ҳам бор. Борадиган манзил ҳали узоқ. Дала жой – атрофда инсон яшайдиган на қишлоқ бор, на уй-жой. Қош қорая бошлади. Бир пайт 12-14 ёшлардаги бир болакай тўхташга ишора қилди. Қўлидаги бир парча фанергами, картонгами қиңғир-қийшиқ харфлар билан «Ифтор» деб ёзиб қўйилган. Тўхтадик. Болакай югуриб келиб салом берди. Индамай бир пиёла сув узатди. «Сувдай сероб бўлгин» деб дуо қилдик. Кетидан бир дона қуриган хурмо берди. «Э, барака топ, умринг зиёда бўлсин!» деб машинани энди юргизмоқчи бўлиб турувдим, шеригим битта беш мингталик чиқариб, болакайга узатди. Шунда боланинг юзига хижолатли табассум югурди:

– Нима қиялпсиз, амаки, мен пул гадосимас, дуо гадосиман, – деб пулни олмади.

Шеригим мулзам тортди. Машина жилди.

– «Пул гадосимас, дуо гадосиман...» – боланинг гапини такрорлади шеригим. Йўлда давом этарканмиз, у ўзини оқлаган оҳангда хулоса қилди: – Отаси ўргатган, бўлмаса ёш боланинг калласига қаёқдан келади бундай ақлли гап?

Мен боланинг гапига ажабланмадим. Шеригим унинг пешонасидаги жойнамоз изига эътибор қилмаган кўринади, бўлмаса у ҳам ҳайрон бўлмасди...

Буви

Касалхонада эдим. У-бу нарса кўтариб хотиним келди. Олиб келган нарсаларини едириб-ичириб, «болалар ёлғиз» деб, шошиб чиқиб кетди.

– Онангизмилар? – сўради ҳамхонам.

Жаҳлим чиқиб кетди. Ие, эси борми бу одамнинг! Қитмирлигим тутиб бир «Йўқ, онам эмас, бувим!» демоқчи ҳам бўлдим, балки аёлим бош-оёқ оппоқ ҳижобда бўлгани учун унга шундай туюлгандир деган ўйга бориб, «ўйин»ни давом эттирдим:

– Қаёқдан билдингиз?

– Фақат оналаргина ўз фарзандига шунақа куйиб-пишиб, гирдиқапалак бўлишади.

Бирдан жаҳлдан тушдим ва аёлим билан фахрланганимдан кўзларимда ёш айланди...

Унвон

Бир куни устоз Саид Аҳмаднинг Дўрмондаги ҳовлисида ўтирган эдик, бир киши келиб, устозни водийга учрашувга таклиф қилиб қолди. Эртага машинада келиб олиб кетишга ваъда берди.

– Э-э, менда вилоятма-вилоят юришга куч қопти дейсанми, – деди устоз ҳорғинлик билан. – Мана, Шарофни опкетақолинглар, ёш, драматургия бобида менданам машхур, «Темир хотин» десанг любой қишлоқдаги любой ит танийди!

– Кўйсангиз-чи, Саид Аҳмад ака – деб ожизгина эътироз билдирдим. – Мен бормаيمان.

– Ия, нега? – ажабланди устоз.

Бировларга айтиб бўлмайдиган гапларни ҳам устоздан яшириб ўтирмасдим:

– Қаерга учрашувга борсам хижолатвозлик бўляпти. Одатда аввал ҳокимиятга борилади. Сўнг ҳоким ўринбосари ёки вилоят маданият бошқармасидан кимдир етовиди йўлга чиқамиз. Учрашувда халққа бошқа шерикларимни таништира туриб, менга келганда ўша вакил «Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шароф Бошбеков» дейди. «Кечирасиз, менда унақа унвон йўқ» деб айта-айта чарчадим.

Устоз бирпас сукутга чўқди-да, бошини кўтарди.

– Бекор қилибсан, – деди устоз ўта жиддийлик билан. Уларни камдан-кам ҳолларда бунақа жиддий кўрганман. – Биринчидан, халқ олдида ўша раҳбарнинг обрўсини тўқяпсан. «Кимнинг қанақа унвони борлигини билмаса бундай лавозимда ишлаб нима қилади?» деган ўйга боради-да ҳар қандай одам. Иккинчидан, бизга бу унвонни Олий совет берган, сенга ундан ҳам юқори – Халқ беряпти! Биз бирор нарсани сал нотўғрироқ гапириб ёки ёзиб қўйсақ, берган унвонини қайтариб олиб қўйиши мумкин. Сендан ҳеч ким тортиб ололмайди. Ҳатто президент ҳам!

Устознинг уйидан худди чиндан ҳам унвон олгандай севиниб чиқиб кетдим...

Таъриқ

LexUz –

Ўзбекистон Республикаси
Қонун ҳужжатлари
маълумотлари миллий базаси

Мақсадимиз аҳолининг ҳуқуқий маданияти даражасини кўтариш, юридик ва жисмоний шахслар қонун ҳужжатларидан кенг фойдаланиш имкониятини таъминлаш, жамиятни ҳуқуқий ахборотлаштириш тизимини такомиллаштиришдан иборат.

Ишончлилик

LexUz тизими
Ўзбекистон Республикаси
Адлия вазирлигига тегишлидир

Тизимга маълумотлар фақат расмий манбалардан киритилиши уларнинг ишончлилигини таъминлайди.

Қонунийлик соҳалари

- Конституциявий турли
- Давлат бошқаруви асослари
- Ҳудудлик қонунчилиги
- Оила қонунчилиги
- Меҳнат ва ишоним бандлиги (Ўзбекистон қонунчилиги)
- Иқтисодий тизимнинг ва иқтисодий сўраш (Ўзбекистон қонунчилиги, шартнома) қисми
- Ишлар ва сўраш (Ўзбекистон қонунчилиги, Зами қисми)
- Ўй-ғой қонунчилиги, Қомарча қўғилди
- Табриқлар ва ўқилма қисми
- Таъриқ қонунчилиги, Ўқилма қисми
- Атаси таъриқ қисми ва таъриқ қисми
- Айбоб ва айбоблар қисми
- Таъриқ ва Маданият
- Сотилма қисми: Жисмоний вақри, Спорт, Турли
- Мудриқ
- Ўқилма ва сўраш қисми
- Сана қисми
- Принципал Адвокатур қисми: Қисми қисми: Ақил қисми: Қўғилди
- Қонун қисми: Қонун қисми

Йиллар бўйича	Шахслар бўйича	Орган бўйича
2007 0000	Категориялар	Миллат
2008 0000	Классификация	<ul style="list-style-type: none"> ДАВЛАТ ҚОНУНЧИЛИГИ ҚОНУН СЎРАШ ҚИСМИ СОРАШ ВА СЎРАШ ҚИСМИ ҚОНУНЧИЛИК ДАВЛАТ ҚОНУНЧИЛИГИ ҚОНУН МАНДАТЛИК ҚОНУН ВА ҚОНУН ҚИСМИ ҚОНУН СЎРАШ ВА СЎРАШ ҚИСМИ ҚОНУНЧИЛИК МАНДАТЛИК ҚОНУН ҚИСМИ
2009 0000	Классификация	
2010 0000	Классификация	
2011 0000	Классификация	
2012 0000	Классификация	

LexUz –

Интернет орқали норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни олиш имконияти

Тизимда рўйхатдан ўтиш мажбурий эмас, фойдаланиш мутлақо bepул.

Мобиллик

LexUz тизимидан дунёнинг исталган жойида фойдаланиш мумкин

LexUzнинг мобиль қурилмалар учун версияси мавжуд.

t.me/lexuzofficial

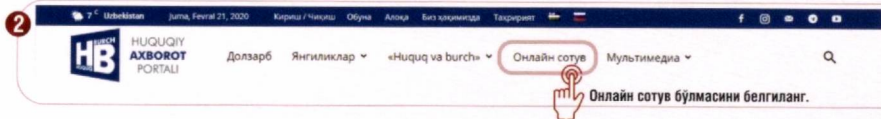
www.facebook.com/LexUzbekistan

Манзил: Тошкент шаҳар, Миробод тумани
Амир Темур шоҳқўчаси, 19-уй.
Тел.: (998 71) 233-38-08, (998 71) 233-73-98
http: www.lex.uz; e-mail: lex@adliya.uz

«Huquq va burch» журналини онлайн харид қилиш учун ЙЎРИҚНОМА

1 www.huquqburch.uz сайтига кириңг.

3 Ўзингизга зарур журнални танланг ва “саватга қўшиш” тугмасини босинг.

4 Ҳосил бўлган оинадан “view cart” тугмасини босинг.

You cannot add another "Huquq va burch 2019/1" to your cart.

View cart

4 “Бюртма бериш” тугмаси орқали тасдиқлаш бўлимига ўтиб, тегишли маълумотларни тўлдириңг.

Маълумотлар

Исм * Фамилия *

Фирма номи (мажбурий эмас)

Давлат *
Uzbekistan

Манзил *
Кўча номи, уй рақамини
Корпус, қўшимча маълумот

Шаҳар / кишлоқ номи *

Вилоят *
Tashkent

Почта индекси *

Телефон рақам *

Email манзил *

5 Маълумотларни киритиб бўлганингиздан сўн қулай тўлов усулини танланг.

Бюртмангиз

Номи	Жами
Huquq va burch 2019/1 × 1	20 000 сўм
Жами	20 000 сўм
Умумий тўловга	20 000 сўм

CLICK
Оплатить с помощью CLICK

Payme

Pay

Шунингдек, онлайн сотиб олиш бўлимига кириш учун ушбу QR-коддан фойдаланиш мумкин.

HUQUQ VA BURCH

IJTIMOIY-HUQUQIY JURNALI

HB HUQUQIY
AXBOROT
PORTALI

OBUNA BO'LING!

www.huquqburch.uz

2021-YIL
uchun obuna bo'ling!

Мамлакатимиздаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, суд-хуқуқ тизимини либераллаштириш, жамиятда хуқуқий онг ва хуқуқий маданиятни юксалтириш ҳамда қонунийликни мустаҳкамлашга қаратилган кенг қамровли ислоҳотлардан бохабар бўлишни истасангиз, “Huquq va burch” ижтимоий-хуқуқий журналига обуна бўлинг.

902

обуна индекси